

48.

A BUDAPESTI FERENCZ JÓZSEF
ORSZÁGOS

RABBIKÉPZŐ-INTÉZET

ÉRTESITŐJE

AZ 1924/25. TANÉVRŐL.

BUDAPEST, 1925.
Neuwald Illés Utódai könyvnyomda
VIII., Üllői-ut 48.

48.

A BUDAPESTI FERENCZ JÓZSEF
ORSZÁGOS

RABBIKÉPZŐ-INTÉZET

ÉRTESITŐJE

AZ 1924/25. TANÉVRŐL.

Megelőzi :

Dr. Heller Bernát :

A biblia a költő Zrínyi Miklós műveiben.

BUDAPEST, 1925.

Neuwald Illés Utódai könyvnyomda
VIII., Üllői-ut 48.

TUDOMÁNY.

A biblia* a költő Zrinyi Miklós műveiben.

Zrinyi Miklóst áthatja a Szentírás: áthatja az államférfiut, a hadvezért, az író, a költőt. A Szentírásnak ez a hatása Zrinyi erkölcsi és írói mivoltának jelentős, döntő sajátossága. Zrinyit, az államférfiut, eltölti a prophéták felelősségérzete: miként a prophéták, s egyenest az ő példájukra hivatkozva, ő is népe őrállójának, vigyázójának, veszedelme megjelentőjének vallja magát; Kóhelet sötétlátásával szemléli a világ folyását, nemzete sorsát; a hazát veszélyeztető Mikulich ellen I. Lipót király előtt úgy lép föl, mint ahogy Sámuel prophéta föllépett Saul és Agag ellen. A hadvezetésnek legfőbb dicsőítését abban találja, hogy Isten is a seregek urának nevezi magát. Maga, mint hadvezér, tisztjeitől, katonáitól bibliai erkölcsöt kíván: a vezér válogassa meg tanácsosait azok közül, kik az igazat szeretik, a haszonlesést gyűlölik; Noé példája riasszon el az iszákosságtól, Sámsoné ösztönözzön a titoktartásra, tanuljanak Gedeontól fortélyosságot, Deborától nemes önfeláldozó készséget.

Mint költő, Zrinyi — hogy Beöthy Zsolt szavával szóljunk — egekbe lát, egeket lát. Ilyenkor magas röptéhez a biblia ad neki szárnyat. Mihály arkangyal hasonlóan könyörög a magyarokért, mint Ábrahám a bibliában Szodomáért. Szigeti Zrinyi Miklós a zsoltároknak érzésével, szinte szavaival fohászcodik, Jób tépelődő gondolatjaival bucsúztatja a hős Farkasichot. A végső összeütközésnél Alderán földidézi Ali khalifa szellemét, mint Éndórbán a varázslónő a Sámuelét. Isten mennyei dicsőségének, az égi udvartartásnak kápráztató képéhez Jesája prophéta avató látomása és

* A bibliát itt oly értelemben, oly terjedelemben kell vennünk, mint ahogy Zrinyi Miklós maga értette: a zsidó Szentírásén kívül az Apokrypháknak is, az Uj Testamentumnak is vizsgáljuk hatását Zrinyi műveire.

az Apokalypsis adja a színeket. Áhítatában, fiát sirató gyászában a bibliától nyer ihletet.

Ekkép Zrinyi költészetét, hirdetését, életét, egész valóját áthatja a biblia. Erről azonban általános — hogy úgy mondjuk — elvi vallomást nem tesz. Modern író ösztönözve érezheti magát ily elvi kijelentésre, megtette Goethe akárhányszor, megtette Arany. Zrinyinek semmi szüksége reá. Az ő szemében, valamint politikai küzdőtársai vagy ellenfelei szemében, akikhez írásaiban fordult, a biblia vitán fölüli állott, mint minden bölcseségnek, erkölcsnek, szentségnek a kútfeje. Zrinyi egyéniségének értelmi és erkölcsi nagysága abban nyilatkozik meg, hogy ő körének és korának ezt az egyetemes felfogását nem fogadta el pusztán elméleti hagyománynak, hanem a bölcseségnek, erkölcsnek és szentségnek ebből az elismert kútfejből olthatatlan mohósággal meritett okulást, meggyőződést.

De ha szándékos, elvi kijelentés a bibliáról nem is található Zrinyinél, fölfogása róla alkalmilag gyakran nyilatkozik meg. Jellemző pld. Ruchich Jánoshoz intézett levelének következő helye: Scio quid sis, dicet tuam genealogiam et egregios avos Bonfinius noster Antiqui Testamenti scriptor . . . Dicet et Novi Testamenti praeclarissimus, veridicusque scriba Istvánffi . . .,¹ azaz Ruchich származásáról és őseiről tanuságot tesz Bonfini, a magyar Ó-Testamentom írója és Istvánffi, az Uj-Testamentum jeles és igazmondó magyar írója.² Evvel Zrinyi elsősorban Bonfinit és Istvánffit tünteti ki, de egyuttal önkéntelenül vallomást tesz róla, hogy ő a hitelességnek, a megbizhatóságnak eszményét az Ó- és Uj-Testamentumban látja. Szintoly jellemző, hogy legfőbb hadtudományi műve, a Vitéz Hadnagy, a vitézség magasztalását azon kezdi, hogy „nagy csudára méltó, hogy az Élő Isten ura mennynek, földnek, legdicsőségesebb nevei közé téteti azt: *Seregeknek Istene*.” Másutt a katonáknak szóló vázlatos utasításban kifejti, hogy a vitéz époly kedves lehet Isten előtt, mint akármely szerzetes, „mert (az mint az sz. irás mondgya) az hadakozás Istentül vagyon.”³ Ugyanott eltiltja a vitézt azoktól a bünöktől, „mellyek mégh az tiz Parancsolatban meg vadnak tiltva.”⁴ A magyart fegyelemre, hadi rendre

¹ Győri történeti és régészeti füzetek, II. (Győr, 1868) 198.

² *Ráth* György fordítása: „Bonfini hajdan korunk írója . . . Istvánffi ujkorunk . . . írója“ eltörli Zrinyi stilusának hamvát.

³ Kiadatott *Széchy* Károlytól, Zrinyi Miklós III., 263.

⁴ U. o.

intve, ugyancsak a bibliára hivatkozik, „mert az Isten is azzal rettenetes, és az szentírás a seregeknek rendiről így szól: *Terribilis ut castrorum acies ordinata.*“¹ Ime, még a bibliai hasonlat is mélyreható következtetésre indítja Zrinyit.

Az összehasonlító irodalomtörténeti kutatás, amely a Zrinyire gyakorolt irodalmi hatásokat vizsgálja, még soká, talán mindig köteles lesz kiindulni Arany János két tanulmányából, amelyek közül az első¹ Aranynak költői, művészi megértéséről, a második² pedig kutató lelkiismeretességéről, céhszerűen szólva, az első a *congenialis intuitió*ról, a második a philologiai akribiáról tesz tanúságot. A Szent Írásnak hatását Zrinyire ugyancsak Arany világította meg, igaz, szűk körre szorítkozva, kimutatván szigeti Zrinyi Miklós költött imájának alkotó elemeit a zsoltárookban; ez a kimutató bizonyosságául szolgálhat annak a meghittségnek, amely Zrinyit is, Aranyt is a Szent Íráshoz fűzi.

Mint a költői munkák közül a Szigeti Veszedelem, úgy a prózaiak közül „Az török Afium ellen való orvosság“ részesült tüzetes forrástanulmányban. *Ferenczi Zoltán* a mű minden kölcsönvételének, minden idézetének eredetét igyekezett kideríteni.³

A Szent Írásnak hatását a Szigeti Veszedelemre már régebben elemezte *Farkas József*,⁴ magam pedig szükségét éreztem, hogy ezt a tárgyat újra másképen földolgozzam.⁵ Ösztönözve másrészt attól az előadástól, amelyet *Ferenczi Zoltán* a Magy. Tud. Akadémia I. osztályának 1918. június 3-iki ülésén tartott Zrinyi jelmondatáról s evvel kapcsolatban Zrinyi világnézletéről és annak forrásairól, magam utaltam Zrinyi fölfogásának egyezéseire a *Prédikátor* könyvével.⁶

Ezek után most itt megkísérlem, hogy Zrinyi minden művében utána járjak a biblia nyomainak. Minthogy pedig az a kiadás,

¹ Vulgata, Énekek Éneke VI., 10 (9).

² Zrinyi és Tasso. — ³ „Zrinyi és Tasso.“ Tanulmányok. Arany János hátrahagyott iratai II., 421—479.

⁴ *Ferenczi Zoltán*, Zrinyi és Busbequius (Akadémiai Értesítő 1917., 34—54), Zrinyi „Az török Afium ellen való orvosság“ című művének forrásai (Egyetemes Philologiai Közöny XLI., 1917., 329—336).

⁵ *Farkas József*, A biblia hatása a Zrinyiászra. Magyar Zsidó Szemle XII, 1895. 418—426.

⁶ *Heller Bernát*, Zrinyi Miklós a költő. A Szigeti Veszedelem biblikus ihlete. (Mult és Jövő VIII, 1918, 262—264.

⁶ *Heller Bernát*, Zrinyi és Kóhelet. (Mult és Jövő. VIII, 1918, 380—382.)

amelyet Négyesy László készít Zrinyi munkáiból a Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára részére, az összes idézetek eredetét is igyekeznek megjelölni, itt már most nem Zrinyi műveinek, hanem a biblia könyveinek sorjában keressük a kapcsolatokat.

Zrinyi a Szentírást kétféleképp használja föl; vagy idézi gyakorlati okulásra, erkölcsi sőt hadtudományi tanulságokra; vagy pedig irodalmilag, leginkább költőileg földolgozza egyes elemeit s beleilleszti műveibe. Ehhez alkalmazkodik tárgyalásunk beosztása.¹

I. A Szent Írás elbeszélő könyvei.

1. Példák és tanulságok.

A biblia könyvei közül a Zrinyitől használt Vulgata sorrendjében ide tartozik: a Pentateuchus, Józsua, Birák, Rúth, Sámuel, Királyok, Krónikák könyvei, Ezra, Nehemia, Eszther, Dániél. Ezek közül Józsua, Rúth, Ezra, Nehemia, Eszter nem hagytak nyomot Zrinyi műveiben. Egyébként azonban a bibliai történet a példák és tanulságok tárházául szolgál neki.

A bornak, ittasságnak veszedelmét Noé esetén tünteti föl. (Aphorismák. Secretum K. T. 254, R. H. 278.) Az álomról Zrinyi józan fölfogást vall, élettani okokkal magyarázza, de azért elfogadja, hogy az álmot Isten intelmül is küldheti nekünk: „Elég példánk vagyon a régi sz. atyáknak álmaival, kikben az Isten jelent meg Ábrahámnak, Jákobnak és másoknak.“ (Aphorismák 16. Visio, Somnium. K. T. 232, 233. R. H. 250, 251.) A fejedelemnek vagy hadvezérnek kötelességévé teszi, hogy tanácsosait jól válogassa meg azok közül, „in quibus sit veritas, et qui oderint avaritiam (Aphorismák 87, 60 K. T. 276 R. H. 304),² épugy, mint Jethro ajánlja Mózesnek. (Exodus XVIII, 21).

¹ Az idézésnél a következő rövidítéseket használom: K. T. = (Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz) = Zerinvári Gróf Zrinyi Miklós összes munkái. Első, a szerző kiadatlan prózai művével kiegészített kiadás. Pest (Emich) 1853.

R. H. = Gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér Hadtudományi Munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Rónai Horváth Jenő Budapest, Magy. Tud. Akadémia 1891.

Sz. B. = (Széchy—Badics) Gróf Zrinyi Miklós költői művei . . . Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel kísérte Széchy Károly, . . . jegyzeteit sajtó alá rendezte . . . Badics Ferencz. Budapest, Magy. Tud. Akadémia, 1906.

N. L. = A Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtára. XIV. Gróf Zrinyi Miklós művei. Kiadja Négyesy László. Budapest, (Franklin). Első kötet Költői művek, 1914.

² Ez az idézet megvan bővebben abban a műben, amely erre az aphorismosra Zrinyi forrásának tekinthető: Vergilio *Malvezzi*, Discorsi sopra

Józsua könyve nem kínálkozott Zrinyinek fölhasználásra, de igenis a Biráké. „Az török áfium ellen való orvosság“ ily lelkes szózatban csendül ki: „De ha ki bizik Istenében, szereti hazáját, vagyon egy csep magyar vér benne, kiáltson fel az égben az Istenhez, énekelje velem ez Debora énekét: Qui sponte offertis de Israel animas vestras ad periculum, benedicite Domino; nova bella elegit Dominus, et portas hostium ipse subvertit. Cor meum diligit principes Israel, qui propria voluntate offertis vos discrimini, benedicite Domino.¹ — Amikor Zrinyi a hadnagytól titoktartást követel, kivált attól óvja, ne avasson be tervébe nőt: „az asszonyemberek ellophatják azt a titoknak kulcsát... Sok példánk vagyon felőlök: nem kicsin az Daliláé, amely az ura titkát elárulta.“ (Aphorismák 52, 62. K. T. 257, R. H. 282,) Dalila tudvalevőleg kicsalta és elárulta Sámsonnak azt a titkát, hogy ereje a hajában rejlik. (Bir. XVI.) — Meglepetéssel rá lehet ijeszteni az ellenségre, így tett Hannibal, Gedeon, Kinizsi Pál.² „Gedeon lámpások zörgésével győzedelmes vala.“ (Centuriák 5, K. T. 305, 306, R, H. 339, N. L. II.) Gedeonról azt beszéli a Birák könyve (VII, 15 kk.), hogy hadával éjnek évadján reá rontott Midján táborára, mindegyik harcosával korsót zúzatott, evvel valamint kúrtriadóval, lobogó fáklyával zavart, rémületet, romlást okozván az ellenség seregében.³

Sámuélnak és a királyoknak könyvei, a Vulgatában a királyok négy könyve, a maga háborus és történelmi elbeszéléseivel bő példaanyagot szolgáltat Zrinyinek. Zrinyi azt követeli, hogy a vezér erővel tartsa fön a rendet. „Nézd meg Saul király mit cselekedett, mikor nem akarnak vala neki engedelmesnek lenni.“

Cornelio Tacito. Velence 1622, 219 l. Az átvétel azért kétségtelen, mert ennek a fejezetnek mind a hat bibliai idézete megvan Malvezzinél is, 213—218 l., a bevezelő és kísérő szöveg is sokban egyezik.

¹ Ferenczi Zoltán (E. Ph. K. XLI, 1917, 336) hibásnak mondja a szöveget. Valóban R. H. hibásan Domine-t olvas, de K. T. miudkészer helyesen „Domino“. Zrinyi lelkes befejezése Debora énekének 3 versét vonja össze (Birák V. 2, 8, 9.) a hol Zrinyi azt mondja „offertis“, a Vulgatában mind kétszer „obtulistis“ áll.

² Ez a három példa mintegy kijelöli Zrinyi érdeklődésének körét: világtörténelem, Szentírás, magyar nemzet történelme.

³ Hasonló csellel a nagyszalontai Györy Jakab is rajta üt a törökön, amint azt szülőföldje hagyománya alapján Arany elbeszéli *Toldi Szerelmében* (VI). l. Dr. Szinnyi Ferencz, Arany Toldi Szerelmének forrásai. (Budapest 1905), 17, 18. Magy. Népköltési Gyűjtemény XIV. k. (1924) 244, 245 l.

(Mátyás király életéről való elmélkedések, K. T. 332, R. H. 141.) A célzás nem kétségtelenül világos. Valószínűleg arra a föllépésre vonatkozik, amelylyel Saul az ostromolt Jábes Gileadot fölmentette: levágott egy pár ökröt, földarabolta, darabjaikat elküldözte Izrael egész területén, azt üzenvén követeitől, hogy ugy jár marhája mindenkinek, aki hadba nem indul Saul és Sámuel nyomán; s megszállta Isten félelme a népet s kivonultak mint egy férfiu. (I. Sám. XI, 7).¹ Saul történetét más tanulságra is fölhasználja: . . . „engedelmességet szükség a vitéznek megtartani . . . Hallod-e mint haragszik az Isten is az engedetlenségért? melior est obedientia quam victimae multae“² Aphorismák 50, 60, Obedientia (K. T. 251, R. H. 274.) Ezt az engedelmetlenséget Saul az által tanusította, hogy a gonosz Amalekot nem irtotta ki, hogy jószágát zsákmányolta, királyát, Agag-ot megkimélte. Sámuel korholja Sault s maga vágja le Agag királyt. (I. Sám. XV). Nyilván erre a jelenetre céloz Zrinyi, a mikor a veszedelmes Mikulich megbüntetését követeli Lipót királytól s az Isten haragjával fenyegeti a hatóságokat, ha vétkesnek megkegyelmeznek. „Hisz megmondta vala Sámuel Saulnak: Mivel halálra méltónak kegyelmeztél meg, a te lelked lakol az övé helyett.“³

Dávid történetét is többször illeszti Zrinyi a műveibe. Így a Góliát elleni harca ily tanulsággal szolgál: „nem jó az ellenséget szitokkal és bosszuszókkal illetni, . . . Dávidnak nem kicsin erőt adott a Góliát szitka és boszusága“. (Centuriák 43, K. T. 320, R. H. 255.). Dávid példája arra is ösztönözheti, hogy a nemzet védelmére minden vagyont föl kell használni. Vegyük elő valahun vagyon, ha az oltáron is, még annyival inkább, mert az Isten nevéért akarunk vele élni, mint az Dávid elvette Panem propositionis“. (Afium, K. L. 217 panes propositionis, R. H. 113.)

¹ Hogy Zrinyi erre céloz, az által válik szinte bizonyossá, hogy *Malvezzi*, akit ismételten követ, ugyanigy használja föl ezt a helyet, *Discorsi sopra Cornelio Tacito*, 350 l.

² A Vulgata (I. Sam. XV, 22.) így szól: *Melior est enim obedientia quam victimae (multae Zrinyi hozzátétele.)*

³ *Széchy* Károly, *Zrinyi Miklós III.*, 104. 170. Zrinyi nyilván emlékezetből idéz s ezuttal nem egész helyesen emlékezett Sámuel szavaira, — Sámuel avval fenyegette Sault, hogy királyságát veszti el. Az a helyzet, a melyet Zrinyi fest, megvan a bibliában másutt. A mikor Achab király szabadon bocsátja az elfogott syr királyt, egy (meg nem nevezett) próféta fenyegeti: lelked lesz az ő lelke helyett. (I. Kir. XX, 42.)

Szó van itt Dávidnak arról az esetéről, a mikor menekülés közben Nóbeh papjaitól kért eleséget s másnak híján a szentelt kenyeret, a színkenyeret, vitte el (I. Sám. XXI, 5—7.)¹

Dávid intézkedését találja példaadónak a zsákmányosztás dolgában is. Igazságtalan, hogy a prédát az veszi el, a ki ép elragadja, igazságtalan és veszedelmes, mert ilyenképen a harcosok a zsákmányra vetik magukat, nem az ellenségre. „Az írásban is volt kótya-vetye, egyaránt jutott része mind annak, a ki harcolt, mind a ki a lerakott portékát őrzötte. Ihon az orvosság . . .” (Aphorismák 15 Praedae aviditas. K. T. 232, R. H. 250.) Sámuel könyve beszéli, hogy mikor a hadakozók az egész zsákmányt maguknak akarták megtartani, Dávid igazságot tett s ily törvényt hozott: a hadviselőnek része olyan legyen, mint a fölszerelést őrzőnek része, együtt osztozkodjanak“ (I. Sám. XXX, 24). — Nagy hadtudományi munkájának, a Vitéz Hadnagy-nak legvégén még földolgozatlanul halmozódik kis gyűjteménye az idézeteknek, a melyek a hadi erényről, a hadi szerencséről szólnak. Itt találjuk Dávid gyászdalát, a melylyel az orozva meggyilkolt Abner sorsát siratja: Nequaquam ut mori solent ignavi, mortuus est Abner. Manus tuae ligatae non sunt, et pedes tui non sunt compedibus aggravati, sed sicut cadere solent justis coram filiis iniquitatis, ita corruisti.² (K. T. 326, R. H. 361.). Egy helyütt a Zrinyi vázolta képbe mintegy bele kívánkozik a Dávid példája, de Zrinyi nem idézi. Arra int, hogy a vezér legyen óvatos a szökevények iránt: „És nem elég azt mondani: hogy nem félek tőle . . . az ellenségnél nagy vétket tett . . . nem mehet-e ő vissza az ellenségedhez, ha az te károddal és talám szintén a te véreddel lemossa az elébbeni vétket?“ (R. H. 245.). Ez a gondolkodás teljesen megegyezik avval, a melylyel a philisteus vezérek föllépnek a hozzájuk szegődők Dávid ellen: ez az ember ne menjen velünk hadba, nehogy hátráltassa harcunkat hisz' mivel engesztelhetné meg jobban urát (Sault, a ki elől menekült) nem-e leginkább a philisteusoknak fejével. (I. Sám. XXIX, 4). — Zrinyi nem hűny szemet Dávid fogyatkozása előtt. Mátyás király mentségére fölhozza, hogy „nem tudnak egy királyt is talán nevezni (a szentekről nem szólok), ha vitézséggel híres volt, ki

¹ Dávid eljárására hivatkozik az evangelium is. (Máté XII., 3, 4. Márk II., 25, 26. Luk. VI., 3, 4.)

² A Vulgataban (II. Sámuel III. 33, 34.) Az utolsóelőtti szó *ita* helyett *sic*.

ebben (scil. a szerelemben) nem botlott volna meg: Dávid, Salamon . . .“ (Mátyás király életéről, utolsóelőtti bekezdés K. T. 365, R. H. 183.).

Zrinyi a hagyományt követve, Dávidban a zsoltárköltőt, Salamonban a bölcsét tisztelte. Az ő törekvése a belátásra szolgáljon például a vezéreknek: „Azért kapitányok és hadnagyok, mondjátok a Salamonnal együtt az Istennek: da mihi cor docile (Aphorismák 87, 60 K. T. 277, R. H. 306.).¹ II. Fülöp spanyol királyról jobbat nem tud mondani mint azt, hogy „a maga idejébeli Salamonnak hitták az emberek“ (Discursusok, K. T. 218, R. H. 215.). Ezenkívül Zrinyi ismételten szól Salamon bölcseségéről a neki tulajdonított bibliai könyvekkel kapcsolatban.²

Nyilván a bibliai történetből meritett biztató példákra válaszol erdélyi barátjának Zrinyi, a midőn így ír: „Kegyelled énnékem igen szép példákat mind ó testamentomból s mind új historiákból hoz elé, de édes barátom az énnékem mint szegény ember kívánságának, álomnak és magunk édesítésének tetszik“. Ezekben Zrinyi azért nem találhat vigasztalást, mert az ő korabeli magyarság nem érdemli meg azt a csodálatos segítséget, a mellyel Izraelt megmentette az Isten. „Oh nyomorult, oh elfajzott Magyar, ilyenekből remélnjem-e én hogy az Isten az égből leszálljon, hatalmasságosan érted mindent cselekedjék? te semmit se; hogy küldje egy angyalát s verje meg az Senacheribot s te alügyál?“ (Széchy Károly, Gróf Zrinyi Miklós IV, 279). Zrinyi arra a csodaszerű elbeszélésre céloz, hogy amikor Szanherib assyr király Jeruzsálemet szorongatta, Isten angyala egy éjjel borzalmas pusztítást végzett az assyr seregben, úgy hogy Szanheribnek sietve vissza kellett fordulnia, otthon pedig fiai kezétől elesett. Ezt a csodát elmondja

¹ Zrinyi itt szabadon alkalmazza a Vulgata (I. Kir. III, 9.) szövegét, mely így szól: Dabis ergo servo tuo cor docile. Ezt az idézetet egyébként Zrinyi kétszer is találta *Malvezzinél*: Discorsi sopra Cornelio Tacito 154, 218.

² Széchy Károly (Gróf Zrinyi Miklós költői művei 371 s. v. Salamon) a bibliai Salamon királyra vonatkoztatja *Arianna sirása* (35. versszak) fenyegetését:

De talán azt tudod, istenek megholtak . . .

Az kik Salmon királyt föld alá rontották.

A mythologiai kifejezés, a mythologiai szomszédok (Enceladus, Prometheus, majd Atlas, Licaon, Acteon, Atreus, Terodaman, Hecuba, Scilla) maga a tartalom nem illik a bibliai Salamontra. Zrinyi itt Salmoneusra, Aeolus fiára, Elis királyára céloz, a kit elbizakodottságáért Zeus villáma sujtott.

a Királyok könyve (II. Reg. XIX, 35, 36) Jesája könyve (XXXVII. 36—38) és a Krónika (II. Krón. XXXII, 21, 22). Magát a Krónikát, oly helyét, amelynek párhuzama a többi szent iratban nem akad, Zrinyi egyszer idézi. Óv attól, hogy kérdezetlenül ne adjanak tanácsot a fejedelemnek. „Hallod-e mit mond az Amasias a prófétának, az ki bizvást mene hozzá és feddette: Numquid consiliarius Regis?” (Aphorismák 87, 60 K. T. 276, R. H. 304.)¹ Alább majd, Deli Vid imájában, találkozunk még Dániel könyvével.

2. A bibliai történet irodalmi és költői földolgozása.

Zrinyi a bibliából nem csak erkölcsi, hanem költői és írói ihletet is merit. Legbensőbb áhítatában, legerősebb megindultságában a bibliához fordul. Képzeletének merészségeit, hogy megszólaltatja az égieket, Istent és az angyalokat, hogy elvezet egyenest a mennyek fényébe, avval enyhíti, avval igazolja, hogy ilyenkor a biblia eszméivel, képzeteivel, sőt egyenest fordulataival és szavaival él.

Ábrahám könyörületességét Zrinyi reáruhazza Michaelre. Amikor az arkangyal az isteni parancsot hallja, hogy Alektót rá kell szabadítani a magyarokra, az igazakért kezde könyörögni.

„Uram! jámborokat fogod-é rontani?
És az hamissakért fogod-é megverni?”

(Szigeti Veszedelem I. 25.)

Hasonlóan jár közbe Ábrahám is, amikor a Szodomára zúdítandó pusztulásról értesül: vajjon elragadod-e az igazat a gonosszal? . . . nem ölheted az igazat a gonosszal együtt! (Genesis XVIII, 23—25) Ábrahámnak megpróbáltatását Izsák áldozásával Zrinyi megindítóan használja föl saját, ugyancsak Izsák nevű fiának halálakor.

1. Elég volt Istennél Ábrahám jó kedve,
Fiának halála mert meg volt engedve:
Másképpen vagyok én Istentől büntetve,
Avagy talán inkább Istentől szeretve.

¹ A Vulgata (II. Krón. XXV, 16.) így szól: *Num consiliarius regis es?* Zrinyi szövege Malvezzi nyomán (Discorsi sopra Cornelio Tacito 216) ekkép állapítható meg: *Numquid consiliarius regis es?* Ezt az idézetet kétségtelenül Malvezzitől vette Zrinyi, ezt bizonyítja, hogy nála is *num* helyett *numquid* áll, hogy Zrinyi egyébként sehol sem idézi a Krónikák könyvét, hogy ennek az aphorismosnak mind a hat idézete megvan Malvezzinél s hogy a kísérő fejtegetés is megegyezik a két irónál.

2. Meglátá kis Izsákot és megszereté,
 Kar-angyalok köziben el is viteté,
 Ezt az áldozatot menyben helyhezteté,
 Paradicsom kertiben ütet teteté.

(Elegia 1, 2, Sz. B. 320, N. L. 357.)

Mily bensőséges vallásos érzés: Ábrahámnál Isten beérte a „jó kedvé“-vel, a szándékával, hogy fiát föláldozza, de elengedte neki az áldozatot, Zrinyit keményebben próbálja meg az Isten vagy pedig jobban szereti, mert ő tőle elfogadta az áldozatot, valóban elvitte a kis Izsákot magához a mennybe.¹ Ezt a mély-séges elegiát még alább a zsoltárokkal kapcsolatban is kell tárgyalnunk.

A bibliai Izsáknak közismert szólását Zrinyi egyénileg, szellemesen használja föl. A magyarok — panaszkodik Zrinyi — elfajultak, őseink „bizonyára mondhatnák nekünk: Vox quidem vox Jakob, manus autem Esau“² (K. T. 202, R. H. 92,) Azaz a korabeli magyarok csak nyelvökben hasonlítanak atyjáikhoz, nem vitézi tetteikben.

A magyarok elfajulását ugyancsak bibliai példákön, a bibliai párhuzamok és fordulatok egész sorával mutatja be a Sziget Veszedelem.

Nézd ama kemény nyaku és kevély sciták
 Jó magyaroktól mely igen elfajzottak, (I, 12.)
 Kihoztam Scitiából, mely nekik szűk volt.
 Az én szent lelkem is ű reájuk szállott (I. 13.)
 Scitiából, azt mondom, kihoztam őket,
 Miként Egyiptusból az zsidó népeket (I. 14.)
 Téjjel-mézzel folyó szép Pannoniában,
 Megtelepítém őket Magyarországon, (I, 15.)
 Sőt vitéz szüvel is megáldottam őket,
 Ugy hogy egy jó magyar tizet mást kergetett (I, 16.)

¹ Figyelemre méltó, hogy a vallásos megadás másutt hasonlóan nyilatkozott meg. A Makkabeusok könyvei (II. Makk. VII. és IV. Makk. XIV. XV.) szólnak jámbor anyáról, akinek buzdítására hét fia vértanuhalállal halt inkább mintsem bálványt imádott. Már a Makkabeusok könyve is többször céloz Ábrahám hasonló áldozatára. Az aggáda, a régi zsidó legenda, pedig beszéli, hogy az anya ekkép bucsuzott utolsó fiától: menj el Ábrahámmhoz, mondd neki, ő csak egy gyermekáldozó oltárt épített, én hetet, őt csak próbára tette Isten, én azonban föláldoztam mind a hét fiamat. L. erről *Bacher Vilmos* gyönyörű dolgozatát: Zsidó vértanuk a keresztény naptárban. Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyve 1901, 30. l.

² Vulgata (Genesis XXVII, 22) Vox quidem, vox Jacob est? sed manus, manus sunt Esau.

Szent királyokkal is megajándékoztam (I, 17.)

De immár ideje velek esmertetnem:

Én vagyok ama nagy bosszuálló Isten (I, 19.)

töri iga kemény nyakokat (I, 21.)

Kiáltnak én hozzám, s nem hallom meg őket,

Hanem fogom nevetni nehéz ügyöket;

Az új panaszira nem hajtom fülemet, (I 22.)

Ez mindaddig léssen, míg boszút nem állok,

Harmad-negyed izig büntetés lesz rajtok; (I, 23.)

De ha hozzám térnek, megbánván bünöket...

Jaj török, néked, haragom vesszejének (I, 24.)

Zrinyi itt korának erkölcsi fölfogását, irodalmi hagyományát követi, amidőn a török vészben Isten ítéletét látja s a magyarok bűnét, bűnhődését a zsidó nép sorsával magyarázza.¹ Miként a zsidókat Egyiptomból, úgy a magyarokat Scitiából hozta ki Isten. Prózájában is fölkiált: „Oh egek! oh Isten! mért hoztál ki minket Scitiából,” (Afium, K. T. 205, R. H. 95). Itt azután a párhuzam és a bibliaszerűség soká tovább szövődik. Mint a zsidókat, úgy a magyarokat is tejjel-mézzel folyó országba hozza Isten. Egy magyar tíz ellenséget kerget, a biblia ígérete szerint: közületek öten üldöznek százat, százan közületek pedig tizezret. (Leviticus XXVI, 8.)

Szent királyaik voltak a magyaroknak, miként a zsidóknak. De elhagyták Istent, megtagadták, — meg kell érezniök, hogy ő „ama nagy bosszuálló Isten“, „harmad-negyed izig büntetés“ lesz (Exodus XX, 5, XXXIV, 7, Deuteronomium V, 9). „Iga töri kemény nyakukat“, mert ők „kemény nyaku és kevély sciták“, miként Izrael is kemény nyaku nép. (P. Exodus XXXII, 9, XXXIII, 3, 5, XXXIV, 9. Deuteronomium IX, 6, 13. XXXI, 27.). Isten nem hallgatja meg őket, nevet súlyos helyzetükön (Példabeszédek I, 26—28.). Ha megtérnek, Isten széttöri a töröket, haragja vesszejét, mint Assyriát (Jesája X, 5.). A bibliaszerűség folytatódik Michael könyörgésében, a mely Ábrahám közbenjárására emlékeztet, folytatódik Isten válaszában, hogy Isten tanácsát nem lehet tudni. (Jesája XL, 13, 14.). A bibliaszerűséggel magyarázandó a Szigeti Veszedelem kezdő énekének sokat vitatott helye:

Látá az magyarnak állhatatlanságát,

Megvetvén az Istent hogy imádna bálvánt; (I, 8)

Csak a bibliai stilus adta Zrinyi tollára a keménynek látszó szót, a mely a protestantizmust bálványimádásnak bélyegzi. Nem

¹ Széchy Károly, Gróf Zrinyi Miklós II, 66—74.

szabad itt Zrinyit szószerint értenők, különben rá kellene fognunk azt is, hogy a katolikusokat is bálványozóknak tekinti, a mikor így ítélt Lippay érsek híveiről: „ezek mind bálványozók és az aranyborjut imádják és ezeknek Istenek nem hazájok java, nem szabadsága: hanem mindezek felett: érsek.“ (Zrinyi levele II. Rákóczi Györgyhez, Széchy Károly, Gróf Zrinyi Miklós IV, 253.).

A birák közül Sámson szolgáltat Zrinyinek költői vonásokat. Szigeti Zrinyi Miklós pusztítja a törököt

Talán így Hercules bánt az sárkányokkal,
Vagy hatalmas Sámson philisteusokkal (VI, 67).

Itt Sámson vitézi tetteire gondol (Birák XIV, XV.), viszont Sámson sorsára (Birák XVI.), a mikor Violát kegyetlenebbnek mondja „hamis Dalilénél“ (Idilium Violához 30.). Sámsonként szeretne meghalni.

Kivántam, dülne rám
Szép márvány palotám,
Miként rádült Sámsonra.

(A Vadász és Echo, K. T. 21, Sz. B. 303, N. L. 345.)¹

A királyok sorából már az első, Saul, megragadja a költő figyelmét. Miként Salamon támad Saulra: te megvetted az Örökkévaló igéjét, ezért Isten is megvet téged, hogy ne légy király Izrael fölött (I. Sám. XV, 26.), szintugy támad Deli Vid is Demirhámra:

Pogány eb, megvetéd az Te Istenedet.
De Isten is megvet Demirhám, tégedet. (Sz. V. XI, 82, 83.)

Saulnak jelenete az éndóri halottidézőnőnél hatott közre úgy látszik, azoknak a rémes, hátborzongató, kísérteties borzalmaknak rajzánál, a melyeket Sziget végső ostroma előtt Alderán bűvésze megindít. Alderán fölidézi a halottak országából Hazret Alit, Ali fönségét, hogy dzulfikárjával, hires kardjával pusztítson megint a keresztények közt. Ali kénytelen az idézésnek engedelmeskedni, de haragosan fordul Alderán varázsköre felé:

Kicsoda engemet kinombul fölzörget.
És nagyobb kinra hij átkozott fejemet?
Így szól Alí: Kicsoda fekvő helyemet
Kereste meg, s nyugvásbul fölráz engemet?

¹ A Sámsonról ledöntött oszlopokra céloz Zrinyinek egy levele is: o columnae tigris bestisque suffultae, dignae certe alicuius Sampsonis impulsu ut ruerent. (Győri történeti és régészeti füzetek. II, Győr 1868, 198. l.)

Ali hirdeti, hogy hatalmának vége, megjövendöli a törökök bűnhődését, Szolimán vesztét (Sz. V. XIV, 56—66.). Ezek az elemek — ámbár Alderán alakjához és ördögi küzdelmének rajzához a főbb vonásokat Tassoból és a görög mythologiából vette Zrinyi — az éndóri jelenetben is föllelhetők. Miként Ali Khalifát Alderán, úgy az éndóri varázslónő Sámuelt idézi, hogy Saul tőle megtudja a jövendőt. Sámuel — úgy mint Ali — kénytelen az idézésnek engedni, kelletlenül mint Ali, korholva idézőjét: „miért háborgattál, hogy fölhoztál?” Sámuel úgy mint Ali vész jövendöl: Isten elfordult Saultól, Saulnak vesznie kell. (I. Sám. XXVIII.).

Bibliai példákkal biztatja szigeti Zrinyi a maga bajtársait, hogy a győzelmet nem a küzdők száma dönti el, hanem az Isten

Ezért ő Pharahot rontá keménységgel,
Goliátot meggyalázá egy gyermekkel
Philisteusokat rettenetességgel, . . . (V, 9.)
Ezért tett irgalmat az zsidó népekkel,
Sok szent királyokkal és Dávid gyermekkel (V, 10.)

Isten csodás kegyelmére hivatkozik Deli Vid is, mielőtt halálos küzdelemre száll Demirhámmal, bizonyságul felhossa Dávid diadalmas küzdelmét Goliáttal valamint a három ifjunak megmenekülését, a kiket Nebukadnezar tüzes kemencébe vettetett, mert nem akartak leborulni az ő bálványa előtt (Dániel III.):

Te zsidó gyermeket Terebintus völgyben
Góliát ellen tetted győzedelemben;
Téged dicsértenek égő kemencében
Sidrák, Misák, Abdenago nagy örömben (XIV, 103.)

Megfigyelésre méltó, hogy ezuttal Zrinyi a bibliát szinte *Tasso*-n keresztül idézi. *Tasso*-nál olvassuk:

Signor, tu che drizzasti incontra l' empio
Golia l'armi inesperte in Terebinto:
Sicch' ei ne fu, che d' Israel fea scempio,
Al primo sasso d'un garzone estinto;

(Gerusalemme liberata VII, 78.)

Zrinyi is mint *Tasso* kiemeli Dávid gyermek voltát, Zrinyi is mint *Tasso* a küzdelem színhelyéül megnevezi a terebintus völgyet, amelyet a bibliai elbeszélés ép csak hogy érint (I. Sám. XVII, 2); leglényegesebb pedig a helyzetbeli megegyezés; Demirhám párvadala amugy is *Tasso* Argante-jának kihívását követi mintául; a viadal előtt *Tassonál* Raimondo, Zrinyinél Deli Vid merit a gyermek Dávid terebintus völgybeli győzelméből bizalmat.

Figyeljük meg továbbá, hogy Deli Vid imájában Dániel könyve is belép a Zrinyi fölhasználta szent iratok sorába.

II. A zsoltárok hatása Zrinyi műveire.

Mig az elbeszélő könyvek a gyakorlati erkölcsnek, sőt a hadtudománynak példáit sugalják Zrinyinek, addig a Zsoltárok leginkább áhitattal ihlelik. De fölhasználja Zrinyi gyakorlati tanulságra is. A vezérek, fejedelmek igyekezzenek, hogy jó tanácsot tartsanak, — erre példát maga Isten ad: Az Isten, aki véghetetlenül bölcs, mégis glorificatur in consilio Sanctorum, magnus et terribilis super omnes qui in circuitu eius sunt.¹ (Aphorismák 89, 60. K. T. 275, R. H. 303). Svehlának sorsában akinek lázadását Mátyás nyomban elfojtotta, Zrinyi megvalósulva látja, hogy Quaesivi locum impii, sed non est (Mátyás király életéről K. T. 337, R. H. 147.)²

Mily mesterileg ért Zrinyi ahhoz, hogy a zsoltárok áhitatát a maga keresztény eposának úgy költői, mint vallásos hasznára fordítja, azt Arany finoman megérezte és művésziesen érezteti. Egy dolgozat, amely a bibliának Zrinyire gyakorolt hatását kutatja, nem teheti, hogy a tudományos intuitionak eme megállapításait szó szerint át ne vegye.

„A „Szigeti Ostrom“ költője hosszú, töredelmes imát ad hőse ajkára. Nincs ez fölpiperézve világi disszel, s ha Zrinyi ez imában követi valamely elődjét, a királyi szent dalnok, az ó-szövetség hymnuszainak ihletett énekese az. Midőn Sziget daliája teljes bizalommal fordul Istenhez; „Te vagy énnekem győzhetetlen fegyverem, paizsom, kőfalam, minden reménységem“ — (II. 65.), a zsoltárirót véljük hallani: „Az ur én kösziklám, és én váram, és én szabaditom; én erős istenem, én erősségem; én ő benne bizom; én paizsom és az én szabadulásomnak szava, én felmagasztaltatásom.“ (Zsolt. XVIII. 3.) Midőn esedezik: „Hajtsd le füleidet az magas kék égből, Halld meg könyörgésemet kegyességedből“ (II. 66), eszünkbe jut a fohász: „Hajtsd le,

¹ Itt Zrinyi szó szerint idézi a Vulgatat (Zsolt. LXXXVI 8), vagy inkább *Malvezzit*, Discorsi sopra Cornelis Tacito 213, akinek gondolatmenetét ebben az aphorismosban követi s bibliai idézeteit átveszi.

² Ezuttal Zrinyi összevonja s átalakítja a XXXVII. zsoltár 35. és 36. versét: Vidi impium superexaltatum, et elevatum sicut cedros Libani (36). Et transivi, et ecce non erat: et quaesivi eum, et non est inventus locus ejus.

uram, a te füleidet, hallgass meg engemet; mert én nyomorult és szegény vagyok.“ (Zs. LXXXVI. 1.) Ha töredelmes szívvvel emlékszik az eredeti bünre: „Nem-e én tetőled csináltattam földből? Nem nagy bünnel jöttem-e anyám méhéből?“ (II, 67.), a költő király önvádja zendül meg: „Im én álnokságban fogantattam és az én anyám bünben melegített engem (Zs. L. I. 7.) Ha büneiből kegyelem által megtisztulni óhajtván, így esedezik: „Moss meg szent lelkeddel, mert rút mocskos vagyok“ (II. 70), Dávid reménykedését halljuk: „Valóban, moss meg engemet az én álnokságomból, és az én bünömből tisztíts engemet. Moss meg engemet izsóppal és megtisztulok; moss meg engemet és fehérebb leszek a hónál.“ (Z. L. I. 4., G.). Mikor ezt mondja: „Feledközzél meg vétkeinkről. Mert tégedet nem *holt*, hanem ki most is él Dicsér és nevedről, tisztességet beszél“ (II. 71.); vagy mikor így fohászkodik: „Ne engedd . . . (a pogány töröknek) hogy az te szent nevedet ők megnevetnék, Mitőlünk te hol vagy, kevélyen kérdeznék“ (II. 73.); vagy midőn Istent dicsőítve felkiált: „Nem nekünk uram, nem nekünk tisztességet, De szent nevednek adj örök becsületet“ (II. 75.): minden hívő lélekben a zsoltár visszhangzik: „Avagy beszél-e a koporsóban a te kegyelmességedet és a te igazságodat az halálban?“ (LXXXVIII, 12). „Nem a megholtak dicsérik az urat, sem akik a föld alá mennek. Hanem mi áldjuk az urat, mostantól fogva mind örökké.“ (CXV. 17. 18). „Miért mondanák a pogány népek: hol vagyon most az ő istenük?“ (Zs. CXV. 2, LXXIX. 10. XLII. 4). „Nem nekünk, nem nekünk, hanem a te nevednek adj¹ dicsőséget a te irgalmasságodért és a te igazságodért.“ (CXV. 1.) könnyű lett volna Zrinyinek az ima szövegét teljesen újból fogalmazni: de vajjon akkor nem hiányzott volna-e belőle azon mély vallásos ihlet, mely így általa ki van fejezve?“

Arany avatott összevetése alig szorul kiegészítésre. Sziget védőjének fohása: Atyáink vétkéiről meg ne emlékezzél (II, 71) megegyezik a zsoltár imájával: Ne emlékezzél meg rovásunkra elődeink vétkeiről (LXXIX 8).

Az egyik zsoltárváltozatot, amely a szigeti hős imáját ékesíti, Zrinyi fölhasználja vallásos költeményében is.

Uram, nem miértünk, sem mi érdemünkért,
Hanem kegyelmezz meg magad irgalmáért

(Feszületre, 13. v., K. T. 30, Sz. B. 318, N. L. 355).

¹ Így olvasandó a kiadásokbeli sajtóhiba „a“ helyett.

Talán a zsoltár egy hasonlata deríthet fényt az Elegia azon versszakára, amelyről Négyesy úgy látja, hogy „a három végső sor homályos értelmű“ (N. L. I, 467). Ime itt a sorok:

Mint pálmafa termett,

Ugy Ő neki köllött

Elröndölni menését. (Elegia 5., Sz. B. 321, N. L. 357).

Valóban homályos sorok. A homályt talán eloszlathatják a zsoltár szavai, amelyek szerint „a jámbor mint a pálmafa virul, mint cédrus a Libanónban hatalmas, plántálva az Örökkévaló házába, Istenünk csarnokaiban fölvirágzik“ (Zsolt. XCII. 13, 14). Zrinyi nyilván úgy értelmezhetette a zsoltárt, hogy a jámborok fölvirulnak mint a palma s Isten átülteti a saját házába, mennyországába. Ezt azután fiára alkalmazza: a kis Izsák is jámbor volt, ő is oly palma, amelyet Isten méltónak talált, hogy átplántálja az Égbe, azért elrendelte „menését.“¹

Alább, amikor Zrinyi stílusán keressük majd a biblia nyomait, meglátjuk, hogy képek, hasonlatok dolgában is a szent iratok közül leginkább a zsoltárok hatása észlelhető Zrinyi műveiben. Zrinyinek imádó tisztelete a zsoltárok iránt pedig legjobban a Szigeti Veszedelem mennybéli jelenetében nyilatkozik meg, a hol nekik magasztos hivatás jut:

Megszámlálhatatlan dücsőséges lölkök

Dücsöséget előtte szépen énekelnek ;

Zsidó poetának untalan az versek

Királyi formára hárfájával mennek, (XV, 20.)

Tehát az égi karok, a megdicsőültek nem zenghetnek Isten előtt fönségesebbet a Szent Irás zsoltárainál.

III. A Salamon bölcseségének tulajdonított könyvek hatása Zrinyi műveire.

Zrinyi — történelmi megértéssel ez nem is képzelhető másként — a Szent Irásról az egyháznak hagyományos fölfogását vallotta: a mint a zsoltárokat a királyi hárfájú „zsidó poetának“, Dávidnak tulajdonította, úgy a bölcsesség (chochmah) könyveit, a Példabeszédeket és a Prédikátor (Kóhelet) könyvét Salamontól eredeztette. Ezért a Példabeszédekből meritett okulást egyenest Salamon bölcseségeként szereti fölhozni.

¹ Ugyancsak a bibliából, de egész másként, szövegváltoztatással, magyarázza a homályos helyet Kanyaró Ferenc, Egyetemes Philologiai Köz-
löny 1893, XVII, 427. l., 8. j.

Természetes az ily idézés: „Halljuk mit mond Salamon: Gloria Regum est investigare sermones; annyit teszen hogy ne várja fejedelem, hogy tanácsolják, hanem önmaga keresse a tanács-lást“.¹ (K. T. 276, R. H. 305.).

Hasonlóan Salamont idézi a fejedelem titoktartására: „Salamon, amaz bölcs fejedelem, mutatja micsodásnak kell lenni a fejedelemnek titkainak, mondván: Coelum sursum, terra deorsum, et cor regis inscrutabile. Prov. 25.“² (Aphorismák 52, 62. K. T. 254. R. H. 277, 278.). A titokra veszedelmes a részegség is. „Azért mondja Salamon: noli dari (helyesen: dare) ollam vel (helyesen: o Lamuel) noli dari regibus vinum, quia nullum secretum est ibi ubi regnat ebrietas“.³

Egyszer a példabeszédeket mint Isten szavát idézi, helyesebben szólva, kivonatolja: „Az Isten mikor rettenetessen fenyegetni akar bennünket, azt mondja, hogy mikor immár teljességgel megnyomorít az ellenség bennünket: ego autem irridebo te et subsannabo tibi (Aphorismák 32, Triumphus K. T. 242, R. H. 263.)“⁴

Nem említ forrást, a mikor Mohamet szultán futását Mátyás elől a Pédabeszédek mondásával magyarázza meg: Fugit impius nemine persequente.⁵

Ha meggondoljuk, mennyire módosulnak a biblia szavai

¹ A Vulgata (Prov. XXV, 2) így szól: Gloria Dei est celare verbum, et gloria regum investigare sermonem. Zrinyinél is *sermonem* olvasandó, mert így idézi Malvezzi is, Discorsi sopra Cornelio Tacito 216, a kitől Zrinyi ezt az idézetet átvette.

² Zrinyi ezt az idézetet szó szerint átveszi Malvezziből, Discorsi sopra Cornelio Tacito 207, a Vulgata (Prov. XXV, 3.) egy szóban eltér: *regis* helyett *regum* áll. Más helyütt Zrinyi maga (nem Malvezzi nyomán) hozza fel e verset: „Azt mondja a bölcsesség: Coelum sursum, terra deorsum, cor autem regis inscrutabile.“ (Mátyás király. K. T. 348, R. K. 161, 162.) Zrinyi idézési módjára jellemző, hogy a mikor nem Malvezziből veszi, hanem, úgy látszik emlékezetből idéz, többet módosít rajta: *et cor regum* helyett *cor autem regis*

³ Ezt is Malvezziből (207. 1) vette Zrinyi, a szöveg Malvezzi és a Vulgata (Prov. XXXI, 4, 5.) alapján ekkép állapítandó meg: Noli regibus o Lamuel, (ebből lett ollam vel!) noli regibus dare vinum, quia nullum secretum est, ubi regnat ebrietas.

⁴ Ez már szinte szabad átdolgozása a Vulgata (Prov. I, 26.) szavainak: Ego quoque interitu vestro ridebo, et subsannabo, cum vobis id, quod timebatis, advenerit.

⁵ Ezuttal szó szerint a Vulgata (Prov. XXVIII, 1.) szövege.

mét: Nihil novum sub sole, nec valet quisquam dicere: ecce hoc recens est; iam enim raecessit in seculis quae fuerant ante nos, ezt mondja Salamon.¹ (Aphorismák 23, K. T. 238, R. H. 256.). Jellemző Zrinyire, hogy a tompultságnak ezt a jelszavát is gyakorlati, kötelességtanító következtetésre használja: mivel nincs új a nap alatt, a vezérnek kötelessége, hogy a multat megismerje, tanulmányozza, okulást szerzendő a maga föladatai részére, a maga helyzete részére, mert ez sem új, példátlan.

Hasonlóan gyakorlati tanulságot fűz a Prédikátor (III, 1) másik híres mondásához: mindennek megvan a maga ideje. „Azt mondja a bölcs: omnia tempus habent; az időkhöz, az occasiókhoz kell magát alkalmaztatni.“ (Aphorismák 53, 27. K. T. 257, R. H. 283).

A Prédikátornak egy előttünk már homályos célzását Zrinyi találóan alkalmazza a börtönből trónra lépő Mátyásra: „Ihon ez az, kit Ecclesiastes mond: Quod de carcere catenisque interdum quis egrediatur ad regnum“. (Vulgata Eccl. IV, 14) Mátyás király ... K. T. 332, 333. R. H. 141).

A magyar történelemben igazolva látja a Prédikátornak más kijelentését is. V. László királynak bűnhődnie kellett azért, hogy szent esküvése megszegésével Mátyást börtönben tartotta, Lászlónak fejét hóhérral vétette, bűnhődnie kellett, mert: Non sit bonum impio, nec prolongentur dies eius, sed quasi umbra transeant qui non timet faciem Domini (Mátyás király ... K. T. 330, R. H. 139).²

Zrinyinek vonzódása a Prédikátor könyve iránt megnyilatkozik még a Montecuccoli elleni támadó iratában is, itt csak egy idézet akad a bibliából, az is Kóheletből: „Non erit in memoria stulti similiter insipientis“³ (Hadtörténelmi közlemények III. 1890, 439b).

¹ A Vulgata (Préd. I, 10) az első négy szó sorrendjében különbözik: Nihil sub sole novum . . .

Amikor Zrinyi Bécsben járt, az akkor uralomra jutó I. Lipót udvarában, Ruchichnak így számol be tapasztalatáról: Sed iuxta sapientis Regis Aphorismum penitus scrutante, nihil certe sub illo sole apparuit novum (Győri történelmi és régészeti füzetek II, Győr 1868, 208). Azaz eleinte megkapta az udvar fénye, de a bölcs király (Salamon) mondására emlékezvén, mélyebben kutató s úgy látta, hogy I. Lipót fölragyogó napja alatt sincs semmi új.

² *Timet* helyett a Vulgatával (Eccl. VIII, 13) *timent* olvasandó.

³ A Vulgata (Eccles. II, 16) így szól: Non enim erit memoria insipientis similiter ut stulti in perpetuum . . . Zrinyi támadó iratának kiadása a Hadtörténelmi Közleményekben nem egy helyen szorul kiigazításra.

Zrinyinek ezen a vonzalmán első pillanatra elcsodálkozhatnánk. A Prédikátor könyve, egyedül a szent iratok közül, [tompá kiábrándulást nyilvánít s az élet élvezésére szólít föl. Zrinyi pedig életét a komoly, szinte kemény kötelességtevésnek szentelte. Ámde Zrinyi a Prédikátor számos hedonistikus hirdetéséből soha egyet sem idéz, de annál jobban hajlik a kóheleti pessimizmus felé. Nemzeteféltő aggodalmai valamint saját pályája küzdelmei, csalódásai, keserőségei arra birták, arra készítették Zrinyit, hogy a világot sötétben lássa. Komor világszemlélete megszólal, valahányszor a szerencséről elmélkedik. Pedig semmiről sem elmélkedik annyit, mint épperről. Ugy látja, hogy nem érdem, nem akarat, nem belátás dönt emberek és nemzetek javáról, hanem a szerencse, a véletlen, a sors, a végzet. Ezt a szomorú gondolatot találta meg számos változattal a Prédikátor könyvében: a bölcs úgy jár mint a balga (II, 14.), sőt az ember úgy mint az állat (III, 19.), a jámbor gyakran úgy mint a gonosz (VIII, 14.), ugyanegy sors éri a jót, a rosszat, a tisztát, a tisztátlant, áldozót és nem áldozót, esküdözöt, esküfélőt (IX, 2.). Zrinyi a szerencséről vallott fölfogását még teljesebben is megtalálta a Prédikátor könyvében. Erről maga tesz vallomást: *Et vidi sub sole, nec velocium esse cursum, nec sapientium panem, nec fortium bellum, nec doctorum divitias, nec artificum gratiam; sed tempus casumque in omnibus; et sicut pisces capiuntur hamo, ut aves laqueo comprehenduntur: sic capiuntur homines in tempore malo, cum illis extemplo supervenerit.*¹ Ihon az emberi bölcsesség, ihon az értelem . . . Adjunk regulákat a hadakozásnak, értsük a vitézséget, légyen oly bátor szivünk mint az oroszlának, de mindezekkel együtt megtébolit az Mindenható . . . Ez az ő megfoghatatlan providentiája, a kit Fatumnak mondanak az emberek.“ (Centuriák 49, K. T. 323, R. H. 359.).

* * *

A chochmah (bölcsesség) irodalmának nem Salamonnak tulajdonított könyvei közül *Jób* hagyott nevezetesebb nyomot Zrinyi költészetében. Az a fönséges gyászbeszéd, a mellyel Szigetvár hőse elbucsuztatja Farkasichot, (Sz. V. VII. 38—48.) igen

¹ A Vulgata (Eccles. IX, 11, 12.) némi eltérést mutat: a mondatok rendje; *nec fortium bellum, nec sapientium panem; et sicut pisces h. sed. sicut pisces; cum illo h. cum eis.*

hatásosan szembeállítja az ember mulandóságát a természet megújulásával, más teremtmények megifjodásával. A rút kigyó elveti vén bőrét s megfiatalodik; az Isten-ábrázatra ékesített ember nem tér meg. A vénhedt föld kikeletkor megujul, az elemek maradandók, sőt az ember alkotásai is túlélnek a századokat, — s alkotójuk az ember óráig él csak, eltűnik mint a harmat, mint hó, mint álom mint füst. Hasonlóan borong el Jób is az asszonyszülte emberen, kinek napja rövid, kinek keserűsége nagy. Hervad mint a virág, tűnik mint az árnyék. A fának van reménye; ha kivágják, megújul, egyre sarjat hajt; ha elvénhedt a földben a törzse, a víz illatától kivirul s galyat fakaszt. De ha ember elhunyt, hová lesz? Hamarabb elapad a tenger, kiszárad a folyó, mintsem ő fölédred, a mig megmarad az ég, ő föl nem serken. (Jób XIV, 1—12.)

IV. A prophétai könyvek hatása Zrinyi műveire.

Zrinyi a felelősségérzésnek, a kötelességtudásnak ingeniuma. Nem csoda, hogy lelke ép a prophétákkal érez rokonságot, hogy az ő példájok ösztönzi, a mikor fölszólalásra, igazmondásra érzi magát indítva: „Én nem hizelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugsággal dicsérjelek, mert a prófétaként: Popule mi (R. H. meus), qui te beatum praedicant, ipsi te decipiunt“. (Afium, K. T. 202, R. H. 92). S hasonlóan másutt is: „megmondom az igazat s nem hizelkedem; proferam, popule mi: qui te beatum praedicant, ipsi te decipiunt“¹ (Aphorismák 51 (61), K. T. 251, R. H. 275).

Rettenthetetlen kötelességtudásában Jeremiáshoz hasonlítja magát. „Caeterum, ha ugy lenne is, miként Jeremiás mondja: Audivi contumelias multorum et terrorem. Ugyan azért consolálok magamat azzal, quia Dominus mecum est, quasi bellator fortis.“² (Az olvasónak, K. T. 199, R. H. 73). Ugyanebben az előszóban Zrinyi a korabeli magyarság állapotát a Siralmak könyvének

¹ A Vulgata (Jesája III, 12) szövegében *mi* helyett *meus* áll s *proferam* nincs meg, — ezért Négyesy, az imént tárgyalt idézet nyomán indulva, azt ajánlja, hogy *proferam* helyett prófétaként olvasandó. Egyébiránt Zrinyi gondolatához a Vulgatánál még közelebb áll a héber szöveg mai értelmezése: népem, a te vezérlőid téged rossz utra vezetnek.

² Vulgata (Jeremiás XX, 10, 11. Audivi enim contumelias . . . Dominus autem mecum est (*quia* nincs meg).

szavaival rajzolja, amely könyvet ő ugyancsak Jeremiásnak tulajdonított: Isten tusa nélkül nem ad győzelmet, a magyaroktól pedig elvette a tusakodó kedvet „Abstulit magnificos meos Dominus e medio mei, et vocavit tempus, ut contereret electos meos.“ (U. o. K. T. 198, R. H. 71).¹

Ezékhiéltől is tanul felelősségérzést, vallomást tesz róla: „Ime tudomást tészek előtted, nagy Isten, mindent akit tudok kikiáltok, hogy éntülem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől, amint megfenyegettél az nagy Ezekhiel prophétával: Venientem gladium nisi annunciaverit speculator, animarum quae perierint sanguinem de manu ejus requiret Dominus.“² (Afium, K. T. 194. R. H. 80). Tehát prophétai felelősséget érez Zrinyi, ott áll nemzetének őrbástyáján, látja a veszedelmet s ha nem figyelmeztetne reá, a kiomló vér az ő lelkén száradna.

Erkölcsei tanulságot merit Zrinyi még Jóna prophéta könyvéből is. Jóna oltalmára Isten cserjét növeszt, hogy ez árnyékával a prophétát üditse, de — a prophéta megpróbáltatására — féreg „veri“ a plántát s elhervasztja; ezen a prophéta módfölött búsul, de végül megadással fogadja intelemül. (Jóna IV). Erre céloz Zrinyi levele Ruchichhoz, amikor a saját megpróbáltatását, gyermekének halálát, Isten igazságos büntetésének fogadva, így folytatja: „hic meus vermis est, exerceor in illo, quid virtutis et tolerantiae habeam, probor; talis fuit Jonae prophetae, qui ipsius viridem umbram explicavit.“ (Győri történeti és régészeti füzetek II. Győr 1868, 210), tehát gyermekének elveszte Zrinyinek az, ami Jónának a féreg volt, amely árnyékadó cserjéjét elsorvasztotta.³

A prophéták könyveit is Zrinyi nemcsak erkölcsi okulásra, hanem irodalmi és költői céljaira is fölhasználja. Legszivesebben,

¹ Vulgata (Threni I, 15) Abstulit *omnes* magnificos meos Dominus *de* medio mei: vocavit *adversum me* tempus, ut contereret electos meos.

Talán ennek a versnek változata: Abstulit Deus ab Israel omnem, omnem bellatorem (Aphorismák 36, K. T. 243. 4 R. H. 265).

² Itt Zrinyi szándékosan csak kivonatát adja a Vulgatának (Ezékhiel XXXIII, 6) Quod si speculator viderit gladium venientem, et non insonuerit buccina, et populus se non custodierit, veneritque gladius et tulerit de eis animam: ille quidem in iniquitate sua captus est, sanguinem autem ejus de manu tua requiram.

³ *Explicavit* nem ad megfelelő értelmet, talán exstirpavit olvasandó?

leggyakrabban Jesája könyvét.¹ Ennek a hatása érezhető Isten mennyei uralma rajzán is.

„Szent, szent, szent mindenható Isten, Jehova,
Egész mennyet sereg vigan kiáltja. (Sz. V. XV, 21).
Cherubin, Seraphin seregek vigadnak. (XV, 22).

Igy jelent meg Jesájának, avató látomásában, az Isten, körülötte szeraphok, egymáshoz kiáltva: szent, szent, szent az örökkévaló, a seregek Istene. (Jes. VI, 2—3.)² Hatásos — Attila révén szinte történelmi hatásu — az a kép, amelylyel Jesája a Jeruzsálem-szorongató Szanherib ellen fordul: Oh Assur, haragom vesszeje, büntető pálca kezükben az indulatom (Jes. X, 5). Zrinyinél a török lépett Assyria helyébe:

Jaj, török, néked, haragom vesszejének! (Sz. V. I, 24).
Nem örül az Isten büntetés-vesszőben. (Sz. V. XIV, 63).³

Mátyás király hirtelen halálára gondolva, Zrinyi emlékezik a prophétai szóatról: *Omnis caro foenum, et gloria eius sicut flos campi*⁴ (Mátyás király . . . K. T. 363, R. H. 180.).

Amikor Michael arkangyal, az igazságra hivatkozva, közbenjár a magyarokért, Isten visszautasítja:

„Te akarod-e én tanácsomat tudni,
Vagy elröjtött nagy titkaimat vizsgálni?“ (Sz. V. I, 26.)

Farkas József⁵ ennek mintáját is Jesája könyvében találja: ki méri meg Isten szellemét, ki a férfiu, kivel isten tudatja a maga

¹ Itt Jesája könyvét — Zrinyi hite szerint — egészében nevezzük annak, tekintet nélkül arra, hogy egyes fejezetek eredete vitás s arra, hogy a XL. fejezettel a babiloni exilium utáni korba jutunk.

² Alább látjuk majd, hogy Zrinyi összakapcsolta Jesája látomását az Apokalypsis elemeivel.

³ A Vulgata szövegével: *Vae Assur, virga furoris mei, et baculus ipse est . . . összevethető még Zrinyi levélbeli megemlékezése a maga megpróbáltatásáról: Agnosco hanc esse virgam et baculum DEI, quo me pro meis peccatis castigat* (Györi történelmi és régészeti füzetek II, Győr 1868, 210. 1.), — egyébként ez a kép a bibliában másutt is használatos.

Az itt megbeszélte Jesájai képnek hatásáról az Attila-mondára I. Thierry, Amédée, *Histoire d'Attila et de ses successeurs*. 18653. II, 239. kk. le mot *flagellum dei* n'est que la reproduction d'un texte d'Isaïe (239. 1.)

⁴ A Vulgata (Jes. XL, VI.) *Omnis caro foenum et omnis gloria ejus quasi flos agri*. Világos példája az emlékezetből való idézésnek.

⁵ A biblia hatása a Zrinyiászra. Magyar Zsidó Szemle 1895, XII, 421. 1.

elhatározását (tanácsát)? (Jes. XL, 13). Kétségtelenebb a hatás szigeti Zrinyi szózatában, melyet őrségéhez intéz:

Ime nem rövidült meg keze az Urnak,
Kegyelmes fülei be nem dugattattak . . . (Sz. V. V, 11).

Hasonlóan biztat a prophéta (Jes. LIX, 1): ime nem rövidül meg az Örökkévaló keze, hogy ne segítsen, nem dugult be füle, hogy ne halljon.¹

Ime, nem egy bizonyság róla, mily megértéssel olvasta Zrinyi a prophétákat. Inkább a prophétiáról elterjedt közfelfogásnak enged, amikor, tiszteletet követelvén a vezér tanácsa iránt, így szól: „azt ugy kellene szemünkön tartanunk, mint a régenten való próféciákat, kiket nem érthetett senki elébb a kiteljesedésével“. (Aphorismák 52, 62. R. H. 276.) A széltiben hallott alantasabb hit a prophétia mivoltát a rejtelmes jövődőlésben látja. Zrinyi jóval mélyebben megérezte sajátos lényegét, amikor Jesájától, Jirmijahutól, Ezékhieltől megtanulta a felelőségérzéstől hajtott erkölcsi hirdetést.

V. Az Apokryphák Zrinyi műveiben.

Minthogy a Vulgata és a katolikus egyház fölvette az Apokryphákat a Szent Írásba, Zrinyi vallásos érdeklődése azokra is irányult. Van róla bizonyságunk, hogy olvasta az Apokryphák könyveit. Itt adjuk. „Judas Machabaeus könyveiben olvastam, hogy soha nem jó az ellenséget szitokkal illetni, mert mikor az ő népét illette volna az ellenség szitokkal egy szállott várban, néki menének, és a benne valókat mind levágák“. (Centuriák 43, K. T. 320, R. H. 355.) Ez a célzás a Makkabaeusok második könyvének két helyzetére is ráillik. Gazara várának is (II. Mak. X, 32—37.), Krispin várának is (II. Mak. XII, 13—16.) megszállásánál az ostromlottak gyalázzák az ostromló Juda Makkabaeus embereit; ezek felbőszülnek, megvívják a várat s felkonczolják a gyalázkodókat.

A Makkabaeusok könyvén kívül még Jézus Sirach Példabeszédeit idézi Zrinyi kétszer. Először a tanács meghallgatásának

¹ Hasonló kapcsolatban használja *Károli* Gáspár is, 1. *Széchy* Károly, gróf Zrinyi Miklós II, 68.

Ellenben Zrinyi hasonlata egyik levelében (*Széchy* IV, 255) „távol mint ég a földtől“ közönségesebb, semmint, hogy bibliai hatással (*Jesája* LV, 9) kellene magyaráznunk.

módjára. A fejedelem engedje, hogy tanácsosai végig megvitathassák a kérdést s csak azután döntsön. „És ezt mind három szóval a szentírás megmutatja, mondván: *audi tacens, simul et quaerens.*“¹ (Aphorismák 87, 60 K. T. 277 R. H. 306). Amikor pedig Zrinyi attól óv, hogy nőre titkot ne bizzunk, hozzáteszi: *A vestimentis tinea, a muliere iniquitas.*² (Aphorismák 52, 62, K. T. 257, R. H. 282).

VI. Az evangelium Zrinyi műveiben.

Könnyen érthető, hogy az Új Testamentumból az evangéliumok hagytak legmélyebb nyomot Zrinyinek úgy lelkében mint műveiben. Imádó tisztelettel viseltetik az evangelium iránt. A katonákat is az evangeliumra akarja megeskettetni: „Isten engem úgy segélyen és az szent Evangeliom“ (Széchy Károly, Gróf Zrinyi Miklós II, 250). I. Ulászló királynak meg kellett bűnhődnie, hogy hadat indított Murát szultán ellen, „mikor megesküött vala neki sz. evangeliumra a békeség megtartására“³ (Mátyás király... K. S. 340, R. H. 150.). Evangeliumtisztelete szólal meg akkor is mikor kemény szóval kárhoztatja a felekezeti üldözést, mellyel a kereszténység alapítójának „intentióját, fundátióját és testamentomát elrontják.“ (Mátyás király... R. H. 151). Ez a vallásos tisztelet megmagyarázza, hogy Zrinyi az evangéliumból okulást is, ihletet is merit.

Mátyás királylyá választása, a melyen a gyermekek az urak ellenére is egyre Mátyás király nevét kiáltozták, igazolja az evangélium szavát: „*Domine abscondisti ea a sapientibus, et revelasti parvulis.*“⁴ (K. T. 331, R. H. 139).

¹ *Kazinczy—Toldy* valamint *Rónai Horváth* kiadásában *simul et* helyett *simules* áll. De a Vulgatával (Jézus Szirach XXXII, 12) *simul et* olvasandó (nem szólva és kutatva hallgass meg másokat). Így van meg egyébként Zrinyi e fejezetének főforrásában, *Malvezzinél*, *Discorsi sopra Coruclis Tacito* 218 l., ahonnan Zrinyi a kísérő gondolatokkal átvette.

² Vulgata (Szirach XLII, 13) *De vestimentis enim procedit tinea, et a muliere iniquitas viri* (Ruhából előkerül a moly, nőtől a férfiú sérelme). Zrinyi nyilván emlékezetből idézett. Összevethető a talmudi (Berachot 51 6.) közmondás: házalóktól terjed a szóbeszéd mint ruháktól a féreg.

³ V. László esküszegéséről: „hun van a legszentebb mysteriumunkra való esküvésed“ (Mátyás király... K. T. 331, R. H. 139.).

⁴ Zrinyi megint nem szószerint idéz. Máthé XI, 25 és egy szónyi

Az evangéliumtól vesz sugalmat Zrinyi, a mikor a „Mátyás király életéről való elmélkedések“ során a maga vallásos gondolkodását tárja föl egész bensőségében. A hívő türelmességnek eme magasztos hitvallása megrajzolja az igaz papoknak képét, „az kik ha egy veszett juhót hallanak, utánna indulnak s fáradoznak az megtalálásában, a többit elhagyván addig“ (K. T. 340, R. K. 151). Ez az evangélium példázata a pásztorról: ha van valakinek száz juha és közülük egy eltéved, nemde elhagyja a kilencvenkilencet a hegyekben s elindul, hogy megkeresse azt, a mely eltévedt (Máthé XVIII, 12, Lukács XV, 4). A katolikus vallás ingeniumát kifejti oly nemes türelmességgel, a melyet nem az ő küzdelmes kora, de még későbbi századok sem haladhattak meg. Még az annyira becsült Mátyás királyt is kárhóztatja, hogy a csehek ellen, eretnekségük okából, hadat indított; a katholicizmus nem kíván vallásháborút máshitűek ellen, protestánsok sőt törökök ellen sem, „különb professiója vagyon az katholika hitnek, az ő geniumja idegen a háborúságtól; sz. Péternek nem vala szabad a maga oltalmáért is kardoskodni“.¹ (K. T. 340, R. H. 150.). A célzás a János¹ evangéliumára (XVIII, 10, 11.) világos: a mikor a Judástól vezetett fegyveres tömeg Jézushoz csődül, hogy elfogja, Péter kirántja kardját s levágja a főpap szolgájának jobb fülét; de Jézus korholja, dűgja vissza a kardját, mert — így szól Máthé evangéliuma — a ki karddal él, kardtól vész.

2. Az evangélium hatása Zrinyi költészetére.

Ha már most, látva Zrinyi vallásos gondolkodásának evangéliumi elemeit, azt kutatjuk, mit köszön költészete az evangéliumnak, eljutunk a Szigeti Veszedelem alap gondolatának kérdéséhez.

Beöthy Zsolt² a Szigeti Veszedelemben a *harcias* katholicizmus eposát látja, oly eszmének az alaköltését, amely a katholicizmust ellentétbe helyezi a reformatioval. Ez az eszme — ezt fejti ki Beöthy — nem más mint a dogma, hogy a jámborok, a szentek,

eltéréssel Lukács X, 21. így szól: Confiteor tibi, Pater Domine caeli et terra: quia (Lukács: quod) abscondisti haec a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis.

¹ Az első három evangélium párhuzamos elbeszélése (Máthé XXVI, 56, Márk XIV, 47, Lukács XXII, 50.) nem említi Péter nevét.

² Beöthy, A Zrinyiász magyarázatához, Irodalomtörténet II. (1913) 208–216.

a vértanuk a maguk jó cselekedeteinek azt a fölöslegét, amely az ő üdvözlésükre többé nem szükséges, azoknak az üdvére fordíthatják, akikért közben járnak. Szigeti Zrinyi Miklós a maga érdemeinek fölösével, a magafeláldozásával megmenti, megváltja a magyarságot. Ennek a fölfogásnak legközvetlenebb kifejezését Beöthy abban a válaszban találja, amellyel a csodaszerűen lehajló feszület Zrinyinek felel:

Örülj, én jó szolgám, mert jól kereskedtél,
Mert öt talentomodra még ötöt nyertél (Sz. V. II, 80).

Bármilyen hivatott, nagyrabecsült tekintélytől is indult ki ez az elmélet, szembe kell vele helyezkednünk. Ellent mond neki az a Zrinyinek ugy költői mint prózai műveire alapított biztos tapasztalat, hogy Zrinyi nem a *harcias* katholicismusnak a bajnoka s hogy nem mutat semmi hajlandóságot theologiai finomkodásokra, hitvitató dogmatizálásra; Zrinyi mindig, mindenütt mély hitű katolikus, soha sehol nem dogmatikus. Ellentmond ennek az elméletnek az evangelium (Máthé XXV. 14. 30, Lukács XIX, 12—27), amely a talentumokról szóló példázatba szintén nem rejt dogmát. Aki a maga talentumával derekasan sáfárkodik, az jutalmat ér. Szigeti Zrinyi az Istentől nyert talentumával, képességeivel, erejével a magyarság, a kereszténység javára sáfárkodott, az örök üdv jutalma, koronája várja. Ez az egyszerű magyarázat azért is szükséges, mert a költő ép a talentumfölhasználás dolgában összehasonlítja magát Szigeti ősével:

Nem röjtöm Istentül vett talentumomat:
Kézzelem is, ha lehet, követem Atyámat. (Sz. V. IX, 4)

Már pedig nem képzelhető, hogy a költő a saját jó cselekedeteinek fölös mértékéről szól. Ez Zrinyinek egy kedvelt fordulata, amellyel prózájában is találkozunk. Evvel okolja meg, hogy megírta „Az török Afium ellen való orvosságot”: „hogy amely talentumot Isten énnekem adott, ne ássam el haszontalanul a földben.” Hasonlóan néhány sorral később: „hogy amint mondám, talentumomat el ne rejtsem” (K. T. 205, 206 R. H. 96, 97, N. L. II.).

Beöthy Zsolt a Szigeti Veszedelemnek *harciasan* katolikus célzatát legélesebben a következő sorban látja megnyilatkozni:

Jószágos cselekedetnek nincs keleti (I, 9). Beöthy ezt azokra az érdemekre érti, a melyeket, a katolikus dogma szerint, Isten kegyelme beszámíthat az érdemben fogyatékosoknak. „Ezt a

kifejezést nem tekinthetjük olyan véletlenségnek, mely esetleg jutott Zrinyi tolla alá, azaz merőben erkölcsi vonatkozásúnak“. „A jócselekedeteket nem emlegeti egyszerű költői czifraság gyanánt, hanem bizonyára tudta, mit akart vele mondani.“ Beöthy kifejti, hogy Pázmány Péter két első polemikus munkája a jócselekedetek dogmájával kapcsolatos kérdések körül forgott. „Hogyha Pázmány-nak a hatására gondolunk, melyet ő a fiatal Zrinyi Miklós lelkére gyakorolt, akkor mindenesetre föltehetjük, hogy az a theológiai műveltség, melyet Zrinyi magával vitt, igen alapos volt, hogy ő tudta azoknak a szavaknak theológiai értékét, melyeket akár mint prózairó, akár mint költő használt. Így tudta azt is, hogy mikor ezt veti szemére a nemzetnek: „jóságos cselekedetnek nincs keleti“, akkor a katolikus egyháztól való elpártolást, hitbeli hűtlenséget vet szemére.“ (Irodalomtörténet II, 1913, 210—212).

Ha elfogadjuk, hogy Zrinyi „tudta azoknak a szavaknak theológiai értékét, melyeket akár mint prózairó, akár mint költő használt“, — legtermészetesebb, hogy a vitás kitétel jelentőségének eldöntésére ő hozzá magához fordulunk, — mert csakugyan hőskölteményében is, prózai írásaiban is használja ezt a kifejezést.

Amikor Sziget védője elküldí a várból fiát, ily kivánságot ad vele ujára:

Tanulj tülem jóságos cselekedetet,
Mástol penig szerencsét s annak gyümölcsét. (V, 79).

Ha kétségünk lehetne a „jóságos cselekedet“ értelméről, eloszlatná az Aeneis (XII, 435), melyet *Arany* itt Zrinyi mintájául kimutatott.

Aeneas is lelkére köti fiának:

Disce puer virtutem ex me, verumque laborem,
Fortunam ex aliis. (Aeneis XII, 435).

Íme tehát Zrinyinél a jóságos cselekedet nem egyéb mint Virgiliusnál a virtus. De használja Zrinyi a fordulatot vallásosabb értelemben is, amikor Farkasichot gyászolja:

Csak egy van, ki megmarad koporsó után,
Az mely megmutatja magát világ fogytán:
Jóságos cselekedet, hogy öröksége van:
Ujul mindenkoron halhatatlan voltán. (VII, 46).

Ez a jóságos cselekedet meg is hozza a maga jutalmát, az örök boldogságot, de pusztán maga Farkasich részére. (VII, 47, 48.)¹

¹ A három barától szóló ismert példázatban is (Pirké R. Eliezer XXXIV) csak a jó cselekedetek kísérik az embert a síron túl.

Prózája világi értelemben használja a „jóságos cselekedet” kitételét, amikor a szerencse hatalmának korlátjait szabja: „Az szerencse . . . csak maga, más jóságos cselekedetek nélkül nem viheti véghez nevését és előmenetelét (Quintus discursus R. H. 213). Ezek a „jóságos cselekedetek” alig különböznek a „jó cselekedetektől”, amelyeket Zrinyi az isteni igazságnak abba a törvényébe foglal, „hogy a jó cselekedetek, kiket ez világon tettek, meg legyenek fizetve ugyan ez világon, szintén miként viszont azoknak, a kik rosszul cselekszenek (Discursusok R. H. 221). Még jellemzőbb és döntő Zrinyi elmélete a jóságos cselekedetek együttes hatásáról: „Sokféle jóságos cselekedetek vannak. Hasonlók a tejesút sok apró csillagához: nem látom ugyan egyiket is magánosan és különben, de együtt mindnyájoknak fényességét láthatni. Szintén úgy a sok apró jóságos cselekedet nem látszik magánosan az emberben, de az ő szerencsésének fényessége, a ki ezekből származik, mindenek szemében tündöklék”. (Discursusok, R. H. 223). Ime tehát a jóságos cselekedetek, önmagukban nem is észlelhetők s csak együttségükben teszik dicsővé az egyént. Nincs itt dolgunk egyházi műszóval. Zrinyi sem itt, sem sehol nem dogmatikus, a Szigeti Veszedelem nem theologiai irányzatú.

Amiért Szigeti Zrinyi derekasan sáfárkodott talentumával, Jézus többek közt azt igéri neki:

Téged jobb kezére Atyámnak állatnak (Sz. V. II, 81). Ez is az evangelium hatására vall. Közvetlenül a talentumokról szóló példázat után le van írva a nagy ketté választás, amelyet ítélet napján az Ember fia végez: jobb felől állítván a jámborokat, a bárányokat, bal felől a gonoszokat, a kosokat. (Máthé XV, 31—46). Ennek a képzetnek természetes és közvetlen tovább szövése, hogy Jézust látják Isten jobbján (Máthé XXVI, 64 Márk XIV, 62. Apostolok cselek. V, 31. VII, 56). Zrinyi ezt a vonást szívesen illeszti képeibe. Így Szigetvár hőseit, halottjait irigyli szigeti Zrinyi:

Mért ültök Istennek ti most jobb kezén; (Sz. V. IV, 33). A Farkasich fölött mondott halottas beszédében is hasonló fölfogás szólal meg:

Most Isten jobb kezén van gyönyörködésed. (VII, 47). Alderán is tudja, hogy Jézus a szent lelkeket „atyjának jobbik karjára ültette” (XIV, 34).

Mielőtt Demirhámval a mindkettőjükre végzetes párviadalát

Deli Vid megvívna, bibliai emlékezésekben gazdag imával fordul Istenhez s így végzi:

Uram, most úgy légyen, az mint te akarod. (Sz. V. XV, 104.) Ez változata lehet a Miatyánk ismeretes mondatának (Máthé VI, 10), de még valóbbszinü, hogy halála előtt Deli Vid úgy szól, mint Jézus a passio előtt: mégis ne amint én akarom, hanem a amint te akarod (Máthé XXVI, 39, Márk XIV, 36), ne az én akaratom, hanem a tiéd történjék (Luk. XXII, 42). Pál társai is belenyugszanak Pál sorsába: legyen meg az Isten akaratja! (Apostolok cselekedetei XXI, 14). Zrinyi epigrammája Farkasich Péterre is így végződik:

Isten kedve úgy légyen.

Végül pedig az evangelium hatását észlelhetjük a Szigetért folyó végső harcban is, amikor Gábiel arkangyal biztatja szigeti Zrinyit:

Angyali légiót küldött Isten néked
Te segítségedre (Sz. V. XV, 43).

Magát a cselekményt Zrinyi, úgy látszik, Tassótól vette, akinél szintén égi sereg jön a keresztények segítségére (Gerusalemme liberata XVIII, 93), de ott nincs *légióról* szó. A légió megint az evangéliumra utal. Amikor Jézus kíséretének egy embere — a János evangéliumában Péter — levágta a főpap szolgájának fülét, Jézus korholja: Azt hiszed-e, nem kérhetem atyámat s ő juttat nekem több mint tizenkét légió angyalt? (Máthé XXVI, 53). Gábor ígérete teljesül, először a harcban.

Angyali légio szép fényes szárnyával
Fekete seregre üte bátorsággal; (Sz. V. XV, 50).

Majd a harc után

Angyali légio ott azonnal leszáll,
Dicsérik az Istent hangos musikával, (XV, 107).

Látni való az evangelium többszörös hatása a Szigeti Veszedelemre. Eposán kívül Zrinyi költeményei közül még a vallásos költészet körébe tartozik az *Elegia* fia halálára, amelyről már szó esett, valamint Jézus magasztaló költeménye *Feszületre*. Természetes, hogy ennél az evangelium passio-elbeszélése erősen közrehatott: Az ember hálátlan.

Mint latrot, mint tolvajt, feszite körösztre (3. v.) Tudvalevő, az evangelium elmondja, hogy Jézustól jobbra is, balra is latrot

feszítettek keresztre. (Máthé XXVII, 38, Márk XV, 27 Lukács XXIII, 32). Több más vonás is az evangéliumból való, így:

Szájad megkeserült az mérges ecettől (5. v.), mert a szenvedő Jézus ajkához ecettel telt spongyát értetnek (Máthé XXII, 48 Márk XV, 36, János XIX, 29). A megszólítás: „zsidóknak királyja“ (9. v.) azt a felírást követi, amelyet az evangélium Jézus feje fölé helyeztet (Máthé XXVII. 37, Márk XV, 26, Lukács XXIII, 38, János XIX, 19).

A költemény egyébként is gazdag bibliai fordulatokban: „igaz juhász voltál“ (4. v.) Alfa és Omega (9. v.), „Mi hasznod féreggel neked törvényköznöd“ (11, v.). „Szár az polyva ellen, az, kit szél elhordoz (12. v.) „Uram nem mi értünk, sem mi érdemünkért. Kegyelmezz meg magad irgalmáért (13. v.), — ezek mindegyikéről a maga helyén esik szó.

Az evangélium nyoma még Zrinyi levelezésében is megfigyelhető. A II. Rákóczi Györgyhez intézett levelében azt ajánlja a fejedelemnek, bizza a tetteit történetírókra, „hogya sem moly, sem rozsda, sem irigység kárt ne tegyen benne“ (Széchy Károly, Gróf Zrinyi IV, 261). Ez a tanács az evangélium intelmét követi mintául: Gyűjtsetek kincseket az Égben, ahol sem rozsda sem moly nem pusztítja azokat. (Máthé VI, 20, Lukács XII, 33).

VII. Az evangéliumon kívüli újtestamentumi könyvek hatása Zrinyi műveire.

Az evangéliumon kívül az újszövetségi könyvek közül még csak az Apokalypsis hagyott mélyebb nyomokat Zrinyi írásaiban. Csupán az Apostolok Cselekedeteinek egy ismert mondásának változatára mutathatók rá Zrinyi egyik levelében s Pál apostol leveleiből egyetlen idézetre. Egy csüggedt órájában Zrinyi lemond Magyarországra jövőjéről, céltalannak lát minden küzdelmet, hiába: „contra stimulum calcitramus“, az ösztöke ellen rugdalódzunk (Széchy Károly, Gróf Zrinyi Miklós IV, 278), a Saulushoz intézett szózat szerint: durum est tibi contra stimulum calcitrare (Acta Apostolorum XXVI, 14). Pál apostol szavait annak bizonyosságául hozza föl Zrinyi, hogy a vezérnek fürge észre van szüksége: „néha karddal, néha észszel, néha ravaszsággal és néha bolondsággal kell előállanunk erre a világi scénára.“ Ihon miképpen bizonyítja sz. Pál az én szómat. S itt részletesen idézi, hogy

Pál apostol is a zsidókkal zsidó volt, hogy a zsidókat megnyerje; a törvény alatt állók előtt mint törvény alatt álló, pedig nem állott törvény alatt; a törvénytől eltekintve előtt mint törvénytől eltekintve; erőtlenség előtt erőtlenség, hogy mindannyiukat megnyerje.¹ „Ez szent volt, apostol volt, akihez talán a simulatio nem férhetne, mégis, hogy az Istennek szolgálhasson, mindenféle formán változott.“ (Aphorismák 94, K. I. 281, R. H. 311.)

Az Apokalypsis jelentősebb hatással volt Zrinyi műveire. Valószínűleg innen veszi, hogy az élet jutalmát, az üdvösséget koronának szereti fölöntetni. Szigeti Zrinyi ily biztatást nyer Jézustól:

Világon magadnak koronát kötöttél,
Melyet aranyossan Atyámhoz viszed fel. (Sz. V. II, 80.)
De hogy még fényesebb korona fejedet
Tisztelje, im néked adok ily kegyelmet. (II, 82)

Ezért Sziget hőse így bátorithatja vitézeit:

És mivel hogy látja az mi hűségünket,
Égben szép koronát nekünk készítetett. (XV, 3.)

Az ígéret valóra válik. Gábiel pálmaágot és koszorut hoz Zrinyinek:

Ihon az Istennek az ő koronája, (XV, 41.)
Ezt küldi tenéked az hadverő Isten;
De mást készítetett, az ki lesz fejedet,
Fényes csillagokból kötve lesz örökkén,
Fogod azt hordozni az magas egekben. (XV, 42.)

Sziget védője még halálbeli megdicsőülése előtt nyitva látja Isten országát:

Esmérem, esmérem az Isten angyalát,
Rothatatlan ágbul tart nekünk koronát. (XV, 103.)

Már előzőleg Farkasics is avval a bizakodással bucsuzott a földi élettől, hogy Isten

Gyakorta szolgáját keményen sujtolja,
Azért hogy mennyekben szebben koronázza. (VII, 35.)

Ez a kép az egyházi legendában általános, itt korona egyenest megdicsőülést, üdvözülést jelent. Ily értelemben megvan

¹ A *Kazinczy-Toldi* és *Rónai-Horváth* kiadásbeli szöveg értelmetlen, mert csonka; homoioteleuton folytán kimaradt a két *lucri facerem* közti rész. Kegészítendő és kiigazítandó I. Korinth. IX, 20–22 alapján. Egyébként Zrinyi ezt az idézetet *Malvezzi*-ből vette át, *Discorsi sopra Cornelio Tacito*, Velence, 1622, p. 86, *Malvezzinél* is, *Zrinyinél* is a *Vulgatabeli* első *his* helyett *iis* áll.

már a Sapiaientia Salomonisban: az igazak örökké élnek . . . Isten kezéből fogadják a dicsőség birodalmát, a szépséges koronát. (Sap. V, 15, 16). Hasonlóan szól a Timotheushoz intézett levél is: el van téve részemre az igazság koronája, melyet Isten az igazságos bíró ama napon átad nekem: (II. Tim. IV, 8).¹ De leginkább úgy látszik, az Apokalypsis szereti ezt a képet. P. Légy hű halálig s megadom neked az élel koronáját (II, 11). Tartsd meg, amid van, nehogy valaki elvegye a te koronádat (III, 11). Az apokalyptikus lovas fején is korona ragyog (VI, 2). Az apokalyptikus nő fején 12 csillagból áll a korona. (XII, 1). Az Ember fia felhő hátán jelenik meg, fején arany koronával. (XIV, 14). Zrinyi nyilván az Apokalypsis hatása alatt áll, mert a szigeti hős az Isten elé viszi a maga arany koronáját, (Sz. V. II, 80) hasonlóan mint az Apokalypsisnak trónuson ülő 24 véne is a maga arany koronáját Isten trónusa elé viszi (Apok. IV, 4, 10).

Az Apokalypsis jelentős vonásokkal járult hozzá a mennyi isteni udvarának a képéhez, amint azt a Szigeti Veszedelem záró éneke rajzolja.²

Cherubin, Seraphin seregek vigadnak.
Az szent bárány előtt magokat alázzák
És más seregek fejr ruhában járnak,
Báránnyal mindenütt ők is ottan vannak. (Sz. V. XV, 22).

Az „agnus Dei“ megvan már, pusztán mint kép, az Isten szolgájáról szóló próphétai hirdetésben: az Isten szolgája néma mint a juh, amelyet levágásra visznek, mint a bárány, mely nyirói előtt elnémul. (Jesája LIII, 7) hasonlóan Jer. XI. 19. János evangéliumában Keresztelő János így fogadja Jézust: ime Isten báránya, amely viszi a világ bűneit. (I, 29, 36). Az Apokalypsisen szinte végig vonul ez a képzet. A számos hely közül fölhozunk egyet-

¹ Összevethető még Phil. IV, 1 gaudium meus et corona mea, I. Thess. II, 19. Quae est enim nostra spes, aut gaudium aut corona gloriae, Jak. I, 12 accipiet coronam vitae, Petr. V, 4. percipietis immarcescibilem gloriae coronam. Ez a képzet megvan az aggádában is, a régi zsidó legendában. Bab. Berachot 17a a tulvilági életben nincs testi élvezet, sem indulat, hanem a jámborok koronával a fejükön ülnek s gyönyörködnek az isteni dicsőség fényében. — Herder az egyházi legendából (Vitae Patrum) vett költeményét, amely az alázatosság fölmagasztalását mutatja be, „Die Krone“ címmel jelöli. Istennek földi jutalmát jelzi az arany-, ezüstkrona, amelyet a próphéta Józsuá főpap részére és társainak készített. (Zak. VI, II. 14).

² Ezt már Széchy is pedzi, Gróf Zrinyi Miklós II, 128.

kettőt, mely Zrinyi rajzában tükröződik. A négy apokályptikus állat (az Ezékiel látomásából átvett oroszlán, ökör, ember, sas) és az Isten trónját körülvevő vének dicsőítő énekkel leborulnak a Bárány előtt (V, 8, 9), angyalok milliói fennen hirdetik Isten voltát, dicsőségét (V, 12, 13), minden nyelvű nemzeteknek számlálhatatlan sokasága fehér köntösbe öltözve, pálmával kezükben fennszóval hódolnak: üdv Istennek és a Báránynak. (VII, 10).

Ha ekkép megállapítható, hogy Zrinyinek az Égről való költői felfogására erősen hatott az Apokalypsis, meglehet, hogy erre a hatásra vezethető vissza a következő részlet is:

Égi musikának gyönyörű szózatja.

Szép Echonak választját megváltoztatja.

„Szent, szent, szent mindenható Isten Jehova“

Egész mennyei sereg vigan kiáltja. (Sz. V. XV, 21).

Igaz, hogy ezt már Jesája próphéta (VI, 1—3) is így látja, de az Apokalypsis (IV, 8) átveszi s így Zrinyi itt már együtt találhatta eget festő képének több elemét.

Az Apokalypsisből merít Zrinyinek a *Feszületre* írt vallásos költeménye is, amikor Jézust így szólítja: Alfa és Omega (T. D.), követvén az Apokalypsist (I, 8, XXI, 6, XXII, 13), amely így beszélteti az Istent: én vagyok az alpha és omega, első és utolsó, kezdet és vég.

VIII. Zrinyi stílusának bibliaszerűségei.

Zrinyi művei nemcsak tartalmukban, hanem előadásukban is mutatják bibliaismerete nyomait. Előfordulnak benne természetesen a biblia révén közhasználatba átment héber szavak: Jehovah¹ (Sz. V. V, 81, IX, 44, XV, 21, 23 *Szigeti Zrinyi Miklós Feszületre* 9). Eloim (Feszületre 9), Cherubin, Seraphin (XV, 22), mammon (Levél Ruchichoz, Győri régészeti füzetek II, 200).

De ez jelentéktelen külsőség. Zrinyt bensőbben is megérezte s érezteti a biblia stílusát. Mélyreható következtetést von le abból, „hogy az Élő Isten, ura mennynek, földnek, legdicsőségesebb nevei közé téteti azt: *Seregeknek Istene*. (K. T. 201, R. H. 195.)

Néha a bibliai stílus a fejegetés vallásos voltát fokozza. Mivel I. Ulászló megszegte az evangeliumra tett esküvését, Isten

¹ Nem csodálkozhatunk rajta, hogy Zrinyi is használja az istennévnek ezt a formáját, hisz' még ma is költők, sőt tudósok széltiben mondják, írják ezt a bántó, képtelen alakot.

„nem akará, hogy jó vége legyen annak a kötés bontásának, akiben az ő szent neve héában vétetett“ (Mátyás király, K. T., R. H. 150), valóságos hebraismus (Exodus XX, 7, Deuter. V, 11). V. László esküszegését is keményen kárhóztatja, „mert a király az Isten képét a földön hordozza, az ő szava sakramentum“ (Mátyás király, K. T. 331, R. H. 139), az Isten képe közismert bibliai fordulat. A lelkiismeret vádját is bibliai képpel szemlélteti: jóltevőink jelenléte „veri tehát az mi szivünket“ (Mátyás király, K. T. 335, R. H. 145), hasonlóan beszéli Sámuel könyve kétszer is (I. Sám. XXIV, 6, II. Sám. XXIV, 10), hogy Dávidot verte a szive, azaz bántotta a lelkiismerete. Lelkiismereti szinezetű az ily biblismus is: „sok száz esztendeig kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, aki világ s országok *megbotránkozásának* gyógyítója legyen. (Mátyás király, R. H. 136.) A botlás, botránkozás jelölésére szolgáló héber szó (michsól) is rendszeren erkölcsi értelemben használatos, még inkább az Uj-Testamentumban *σκάνδαλον*, scandalum és az ige *σκανδαλίζειν*, scandalizare. Példák fölös számban akadnak, így Máté XVIII, 7, 8 *Vae mundo ab scandalis*. *Necesse est enim ut veniant scandala: verum tamen vae homini per quem scandalum venit. Si autem manus tua vel pes tuus scandalizat te . . .* II. Rákóczy Györgyhöz intézett levelében Zrinyi hasonló fordulattal él: „De talán az Isten nem akar még bennünket elveszteni, és nem bocsát ilyen scandalumat Izráélben!“ (Széchy, Gr. Zrinyi Miklós IV, 255); avval, hogy a magyarságot Izraélnek nevezi, mutatja, mennyire érezte a scandalum szó bibliai izét.

Szigeti Zrinyi buzdító szózata is erősebb vallásos szinezetet nyer a bibliai képtől:

Mindenképpen próbál az Isten bennünket,

Valamint az ötvös tűzben arany szüvet. (Sz. V. XV, 3.)¹

A biblia az erkölcsi próbatételt gyakran hasonlítja össze az ércolvasztással, fémpróbával. A számos példa közül itt egy-kettő: „Ime olvasztom őket és próbálom“ (Jer. IX, 6), „tűzbe vetem, olvasztom mint ahogy az ezüstöt olvasztják, próbálom ahogy az

¹ A hasonlatot kevésbé bibliaszerűen is használja Zrinyi: „De mit érne az arany, ha a tűzben füstté lenne, mire való volna a jó kormányos, ha csak jó időben tudna hajókázni?“ (Mátyás király, R. H. 142.) Hasonlóan: „Az arany a tűzben, kormányos szélvészben, vitéz veszedelemben esmérszik meg.“ (Aph. 22, R. H. 255.)

aranyat próbálják (Zak. XIII, 9); Isten küldöttje mint az olvasztó tűz, olvaszt, tisztít, megszabadítja salakjaiktól Lévi fiait (Mal. III, 2, 3). Megpróbáltál minket Isten, olvasztottál ahogy ezüstöt olvasztanak. (66. zsolt., 10.)

A jámbor alázat is bibliai képekben nyer hatásos kifejezést

Mi hasznod féreggel neked törvényközned, . . .

Száraz polyva ellen, az kit szél elhordoz,

Mutatod erődet, ha ránk haragot hozsz (Feszületre 11, 12).

Az alázat tehát úgy szólal meg mint a zsoltárban: én pedig féreg vagyok, nem férfiú, ember gyalázatja, nép megvetettje (22. zsolt. 7.) vagy mint mikor a próféta biztatja Izraelt: ne félj Jákob férgé (Jes. XLI, 14). A pelyvát jelölő héber szó (moç) pedig nem is fordul elő a bibliában másként mint képletileg annak jelzésére, aminek nincs maradandósága, amit könnyű elfujni, például az első zsoltárban (4): a gonoszok mint a polyva, amelyet elhajt a szél.

A maga nemzetóvó hivatását is Zrinyi a biblia stílusával vallja: „egyedül legyek-e én őrállód, vigyázód, ki megjelentsem veszedelmedet?“ (Áfium elején, K. T. 193, R. H. 80), tehát a gondolattal együtt a képet is átvette Ezékhieltől. (XXXIII). S ezért a nemzethez forduló intelme is bibliászerűen szól: „öltözzél igazságban, övedzzél erősséggel, hidd segítségedre Jehovát“ (Áfium K. T. 203, R. H. 93). Nemcsak az Isten héber neve, hanem a kettős metafora is a bibliára emlékeztet, a biblia szereti az ily fordulatokat, hogy valaki tulajdonságba, indulatba öltözik. A sok közül ime pár példa: a messiás derekának öve az igazságosság, ágyékának öve a hűség (Jes. XI, 3) igazságot öltöttem s körülvett mint a köntös, süveg a jogosságom (Jób XXIX, 14), — Isten felölti az igazságot mint pánczél, fején a segítség sisakja, felölti a bosszuállás ruháját s buzgóságba takarózik mint köntösbe (Jes. LIX, 17). A képet Zrinyi használja eposában is: Ferhát, Szolimán küldöttje, „beöltözik minden okosságba“ (XII, 70).

Oly kegyetlenségben Zrinyi most öltözött (Sz. V. XV, 64).

A nem vallásos természetű képeknél, hasonlatoknál a bibliai hatás kevésbé bizonyos. Ha például Violát szolgálni oly céltalan mint „szerecsent mosnom“ (Idilium Violához 34), kétséges, közrehatott-e Jeremiás lemondó kérdése: vajjon megváltoztathatja-e szerecsen a bőrét, akkor tud Izrael megjavulni. (Jer. XIII, 23.) A gazdag párhuzamok, melyeket Zrinyi itt a lehetetlennek szem-

léltetésére halmoz,¹ talán arra vallanak, hogy Zrinyinek saját költői képzelete itt szabadon serénykedett. Szintoly kétséges, vajjon Zrinyi panaszára

Mert szemeim untalan forrásu vizek (Idilium Violához 18).

hatott-e Jeremiás fölkiáltása: vajha szemeim könnyforrássá válnának! (Jer. VIII, 23).

Valószínűbbnek látszik, hogy a Prédikátor szava: embernek nincs hatalma a szél fölött, hogy elzárja a szelet (Eccles. VIII, 8) nyomot hagyott egy Zrinyinél megisméltődő hasonlatban: „valamint lehetetlen a szeleknek fujását a tenger háboruságára meggátolni“ (Mátyás király . . . R. H. 169) „és valamint lehetetlen a szeleknek utját meggátolni, hogy ne jöjjenek a tenger szünére“ (Discursusok R. H. 217).

A bibliában közkeletű kép érzik ki Zrinyinek e tanácsából is: „Vaj ki nagy szarva nő ellenségednek, ha téged koldulva lát maga után“ (Aphorismák 83, 56. R. H. 300). A bibliában a szarv az erőnek (állattól vett) képe: Szarvam magasra nő az Örökkévaló által, — énekli Hanna (I. Tam. II, 1), Isten jóindulata által magasra nő szarvunk (89. zsolt. 14), vagy a Zrinyi mondásához hasonló értelemben: ne emeljetek szarvat, ne emeljétek oly magasra szarvatokat, — levágom a gonoszok minden szarvát, magasra nő az igazak szarva (75. zsolt. 5, 6, 11).

Ugy látszik, Zrinyi a zsoltárok hasonlataihoz mutat vonzódást. A legnépszerűbb egyike: mint a hogy a szarvas a vizpatakhoz áhitozik, úgy áhitozik lelkem te hozzád, Istenem (Zs. XLII, 2). Ennek hatása ismerhető föl az Idiliumban (Violához 19).

Nyavalyás, mit futok, mint az szomju szarvas
Forráshoz, utánnad?

Vagy Cumilláról szólva

Ő is, mint szarvas gém, futkos az erdőkben,
Kinek nyíllal csinált vadész sebet mellyben. (Sz. V. XII, 22)²

Figyelemre méltó egy sajátos hasonlat, amelylyel Zrinyi szerelmi költészete kétszer is él. Az Idilium legelején (Violához 1.) panaszkodik.

Miért meg nem hallgatsz, aspisnál süketebb!

¹ Ezekről szól Széchy Károly, Gróf Zrinyi Miklós II, 29, 30.

² L. erről Waldapfel János, A Zrinyiász XII. és a Toldi IV. éneke. Irodalomtörténeti Közlemények 1902, XII, 62–64. A hasonlat gazdagabban kifejtve Tassonál is, Gerusalemme liberata VI, 109.

Nemkülönben Titirus :

Aspissal szegődtem

S az siketebb alig; (Tityrus és Viola, K. T. 12, Sz. B. 13, N. L. I, 343.)

A kép kétségtelenül azt jelenti, hogy a szeretet nő oly süket mint a vipera, a mely nem hallgat a kigyóbüvölő ígésző szavára. Forrása alighanem a zsoltár, mely a gonosz emberektől mondja: mérgük kigyóméregtermészetű, mint a süket vipera, a mely bedűgja a fülét s nem hallgat az ígészők hangjára, bármily tanult mesterre sem. (Zsolt. LVIII, 5, 6). Erre a kapcsolatra vall Zrinyi kéziratának széljegyzete az Idiliumhoz. (Sz. B. 13.): „Aspisok kigiok, azt mondgiák, hogy az farkával bé teszik az fülét, hogy ne halhasson“. Itt még kivehetők a zsoltárvers egyes szavai s a széljegyzet ugyan mintha Zrinyi egy zsoltármagyarázatban olvasta volna.

A zsoltárra emlékeztet Zrinyinek más szempontból is figyelemre méltó hasonlata a törökről: „gázolja nemzetünket, országunkat, mint egy erdei kan a szépen plántált szőlőt“ (Afium, K. T. 195, R. H. 81). A 80. zsoltár részletezett hasonlatban Egyiptomból átplántált szőlőnek mutatja be Izraelt s panaszkodik, hogy pusztítja a kan az erdőből, a Vulgatával (80. zsolt. 14.) *exterminavit eam (scil. vineam) aper de silva*. A vadkant Zrinyi másutt is hasonlóan jelöli, p. a tavasz leírásában:

Mast erdei kan nem köszörüli fogát: (Idilium, A vadász 8. v.) A vitéz harcos, úgy kívánja Zrinyi, három állat kiválóságát egyesítse magába. „Ezek azok: róka, oroszlán és erdei kan.“ „És miként az erdei kan, ha vadászok kergetik, megáll és holtig nagy merészséggel oltalmazza magát, úgy a vitéz embernek is kell cselekedni“. (Centuriák 45, R. H. 357). Kinek nem jut eszébe itt Zrinyi saját sorsa, halálának szerencsétlen módja? ¹

Összefoglalás.

Végig tekintettünk azokon a kapcsolatokon, amelyek a bibliai könyveihez hozzáfűzik Zrinyi műveit. Láttuk, hogy a bibliai történelemből hadtudományi példákat, gyakorlati tanulságokat, a zsoltá-

¹ Ez utóbbi példa annál nevezetesebb, mert Macchiavelli, a kitől Zrinyi, úgy látszik, ezt a részletet átvette, a fejedelemben csak a róka és az oroszlán természetének egyesítését kívánja (Körösi Sándor, Zrinyi és Macchiavelli, Irodalomtörténeti Közlemények XII, 1902, 397. l.), a kant tehát csak Zrinyi vonja bele. Tegyük hozzá, hogy Vegetius-sal Zrinyi is a vadkanvadászokat harcra kivált alkalmasoknak ajánlja. (Afium, K. T. 210, R. H. 104.).

rokból számos szemléltető stiluselemen fölül — áhítatot, a bölcsesség modalmából eszméket, nevezetesen a Prédikátorból az élet visszáságairól vallott komor fölfogást, a prophétákból kötelességtudást, az evangéliumból türelmes vallásoságot, az Apokalypsisből a földöntuliakhoz emelkedő szemléletet merített. A zsoltárokat Zrinyinél bensőségesebben költő még föl nem használta. S ha a mi korunk büszke arra, hogy ma a prophétákat egész erkölcsi mélységükben megértjük, — bámulnunk kell Zrinyit, hogy ő már teljesen fölfogta sajátos mivoltukat, amikor Jesájától, Jeremiástól és Ezékhiéltől ép igazmondást, kötelességvégzést és felelőség-érzést tanul.

Idézetei, célzásai és biblia alkalmazásai jellemzők mennyiségük, körük és módjuk által. Meghitséggel vonzódik, kivált a Birák, Sámuel, a zsoltárok, a Példabeszédek, a Prédikátor, az evangéliumok és az Apokalypsis könyveihez. A Krónikát egyszer idézi, valószínűleg Malvezzi nyomán. Viszont Malvezzi mindössze egyszer használja föl a Prédikátor könyvét, Zrinyi pedig gyakran vesz belőle sötét világszemléleti elemeket. Jónás prophétával kapcsolatban nem a közismert cethalról szól, hanem a cserjesorvasztó féregről, amelyről ugyan nem tud mindenki. Figyelme az Apokryphákra is kiterjed, fölhasználja a Makkabaeusok könyvét és Szirach két példabeszédét, igaz, tisztára Malvezzi nyomán.

Figyelemre méltó Zrinyi bibliaidézésének módja is. Rendesen nem szó szerint idéz. Néha a hosszabb részleteket összevonja (l. fönn 69., 78. l.), néha a Szentírás szavait egészen átalakítja p. Salamon imáját: *Dabis ergo servo tuo cor docile*, így változtatja: *da mihi cor docile*, vagy a Példabeszédek mondását: *Ego quoque interitu vestro ridebo et subsannabo ekkép: ego autem irridebo te et subsannabo tibi*. Nyilvánvaló, Zrinyi a bibliai igét nem tekintette merev philologiai anyagnak, másrészt pedig rendszerint nem könyvből, hanem emlékezetének gazdagságából merített.

Még nevezetesebb Zrinyinek viszonya elődjeihez, a biblia-fölhasználás dolgában. Széchy Károly már utalt reá, hogy az olasz hadtudományi írók is összekapcsolták a harcászatot a vallással s hogy kivált Malvezzi¹ példája irányítja Zrinyit, de

¹ *Malvezzi* valóban Zrinyinek nem csak mintája, hanem sok helyütt forrása is. Széchy Károly (gróf Zrinyi Miklós II, 169), mégis erősen tuloz avval a föltevésével, hogy Zrinyinek „legtöbb szentírásbeli mondása megvan a Malvezzi készletében,“ — valójában *Malvezzinek* mindössze egy tucat

ugyancsak Széchy helyesen látta, hogy Zrinyi bibliahasználata „a maga vallásos érzületéből és nemes világnézetéből buzog. A szentírásnak az az alapos ismertete, az a találó alkalmazása, mely egyszerre megkap és meghat, mely még a királylyal szemközt is a Mikulich ügyében olyan szerencsésen érvényesült, egészen övé, az ő stilusának fényéhez és erejéhez tartozik.” (u. o. III, 169, 170).

Zrinyi stilusának bibliaszerűségét fölhasználhatjuk azoknak a bizonyítékoknak az erősítésére, amelyek eldöntik, hogy a Siralmas Panasz nem Zrinyitől való. Kanyaró Ferenc kiadásában a Siralmas Panasz 60 oldalt tölt be. (Történelmi Tár 1890. évf. 6—24, 261—306). S ebben a terjedelmes iratban mindössze a következő 3 bibliai vonatkozás akad: „Oh, mely rút dolog lenne, ha az első születőinket [igy!] a szinmutató gratiáknak és kedvezéseknek lencséjéért eladnánk . . . (Tört. Tár 1890, 7. l., célzás Ezsau és Jákob esetére. Genézis XXV, 29—34), „pokol feltátott toroka“ (u. o. 9 l., megfelelően a bibliának a művészetben is használatos képének: kiterjeszti az alvilág a vágyát s kitátja a száját mérték nélkül, Jesája V, 14), a németek a magyarokat „mint Uriást az erős ütközetre állatták vala“ (4. 295), célzás Dávid bünére (II. Sámuel XI). Ezsau lencséje, Uriás balsorsa már nem is a Szent Írásnak, hanem az iskolai bibliatörténetnek közhelye, — a kitátott toroku pokol pedig a keresztény tárgyú művészi ábrázolásnak is ismert képe. A bibliának ilyen, anyagban szegény és mivoltában jelentőségtelen fölhasználása nem Zrinyi-szerű. Ime a Széchy Károlytól (Gróf Zrinyi Miklós III, 235—260) meggyőzően kifejtett okokhoz hozzájárul még ez a negatív instantia is, hogy a Siralmas Panaszt ne kapcsoljuk Zrinyi nagy nevéhez.

Még sajátosabb, még egyénibb Zrinyinek ez a Széchy magasztalta „fénye és ereje“ azaz bibliaszerűsége az ő nagy eposában. A bibliának nagyhatásu költői alakítását és alkalmazását

idézete van meg Zrinyinál is, az sem mind átvétel. Malvezzi p. csak egyszer idézi a Prédikátor könyvét s ép oly helyét (Vae tibi terra cuius Rex puer est Eccl. X, 16), amely Zrinyinél nincs meg. Előző fejtegetéseink során, úgy hiszszük, mindannyiszor megállapítottuk, ha Zrinyi átvett bibliai helyet Malvezziből. Összefoglalólag megállapítható, hogy az egyezés jóformán az Aphorismákra szorítkozik, Zrinyinek arra a művére, amely Tacitushoz fűződik, mint *Malvezzié* is: Discorsi sopra Cornelio Tacito (Velence 1622); a titokról (52,62), a tanácsról (87, 60) és vezéri fürge elméről (94, 5) szóló aphorisma bibliai helyei megvannak Malvezzinél is.

nem tanulhatta nagy példaadóitól, sem Homerostól, sem Vergiliustól, de nem is Tassótól¹ A Megszabadított Jeruzsálem forrásai közé a Szent Írás alig számítható: a bibliából mást mint közhelyeket (célzást Szodomára, a mannára, a sziklából fakasztott vizre, Dávid és Góliát viadalára) alig vett át.

A párhuzamok egybeállítása még erősebb világításba helyezi Zrinyi bibliai avatottságát. Gottfriedot már az első ének (I, 15) is imában mutatja be, de nem mondja el, mit imádkozott. Másik imája (XIII, 71) a mannára és a sziklából fakasztott vizre hivatkozva kér italt és eledelt a keresztény harcosok részére. Ellenben szigeti Zrinyi imája (II, 65—77) a zsoltároktól megihletve maga is a zsoltár erejével hat. Gottfriednak Dudo fölött mondott halottas beszéde (III, 68—70) csak annyiban bibliai, hogy Dudo kivívta jó cselekedeteinek koronáját és pálmáját. Szigeti Zrinyi ellenben amidőn Farkasichot siratja (VII, 38—48) Jób lemondásával tépelődik az években szegény és bánatban bővelkedő emberi életről. Tasso megrajzolja az égiek ellen küzdő, a keresztényekre törő alvilág képét (IV, kk, IX, 15 kk, XIII) igen csekély aranyban az egyházi legenda elemeiből, inkább saját képzeletéből s legnagyobb-részt a görög-római mythológia alakjaival és hagyományaival. Zrinyi átveszi a mythológiai apparatust, de még ebbe a pokoli rajzba is beletud illeszteni bibliai vonásokat, olykép, hogy Alderán földézi Hazret Alit, amiként az endóri halottidéző szóllította Sámuel prophétát. S végül a legjellemzőbb példa: Tasso az Eget, a világ trónusán ülő Istent szemlélteti minden bibliai szin, minden

¹ Egy jegyzet szük terén fölsorolható mindaz, amit Tasso a bibliából vesz: Bethél-nél arról emlékezik, hogy ott imádták az arany bikát (III, 37). Argante félelmetes mint a philisteus óriás (Góliát) (VI, 23); Raimondo bizalmat merit a gyermek Dávid győzelméből Góliát fölött (VII, 78, ezt átvette Zrinyi I. fönn 77. l.); Armida bűvös palotája ott áll, ahol egykor termékeny föld, tápláló mező terült el s most meleg szuroktartalmu viz alkot terméketlen tavat (tehát az egykori Szodoma helyén, a sós tengeren) (X, 61). Amikor Gottfried serege szárazságtól, szomjan-éhen szenved, a vezér imádkozik Istenhez, aki a sivatagban népének édes mannát juttatott s emberi kéznek hatalmat adott, hogy a követ hasítsa s kinyiló sziklából élő viz folyását fakaszsa (XIII, 71); Ismen, a gonosz mágus (a keresztények pusztítására) ként és szurkot kever, amelyet Szodoma tavából gyűjtött (XVIII, 48). Talán a biblia hatása alatt készült Tasso elbeszélése (VIII, 48), hogy megtalálják Rinaldonak ruháját, fegyvertől áthatva, véresen s ezért hire terjed, hogy Rinaldo elesett. Hasonlón költik József holt hírét a testvérei, elhozván öcscsüknek vérbe mártott ruháját.

bibliai emlék nélkül¹ (Gerusalemme liberata IX, 55—58). Zrinyinek itt a vallásos érzése művészileg felsőbbes eljárást sugalt: ez eget a biblia szemével nézi, a biblia színével festi, miként Jesája prophéta avató látomása, miként az Apokalypsis képzelete. Itt az emberfölöttiben, a bibliaszerűség egyuttal — subjectiv — valószerűség.

Költői valószerűségben két irányban is fölülhaladja Zrinyi nagyrabecsült mintáját: földiekben is, égiekben is. Földiekben, mert Zrinyi ismerte — mint bárki — a törökverő harcokat, a törököt; égiekben, mert a természetfölöttiben a bibliai hagyományhoz folyamodik. A mythologia, a melynek alkalmazásában Zrinyi is követi Tassot, már Zrinyi és Tasso korában is csak diszítő elem, divat; ellenben a bibliai hagyomány, a melyet Zrinyi vitt bele nagy eposába, az ő korában a közmeggyőződést fejezte ki s ma is még milliókban élő hit. Így tehát Zrinyinek bibliaismerete, bibliaszeretete, bibliatisztelete és bibliakövetése egyik mérője egyik értéke nemcsak erkölcsi nagyságának, hanem egyuttal költői, művészi egyéniségének.

Dr. Heller Bernát.

¹ Szinte bizonyos, Tasso nem gondolt arra, hogy Mihály már Dániel könyvében is fellép, mint angyalvezér (Dán. X, 13, 21, XII, 1.)

Súlyosabb sajtóhibák :

71. oldal: alulról 10. sor szegődők helyett szegődött olvasandó.

34. oldal: alulról 5. sor fejiegetés helyett fejtegetés olvasandó.

48.

A BUDAPESTI FERENCZ JÓZSEF
ORSZÁGOS

RABBIKÉPZŐ-INTÉZET

ÉRTESITŐJE

AZ 1924/25. TANÉVRŐL.

BUDAPEST, 1925.
Neuwald Illés Utódai könyvnyomda
VIII., Üllői-ut 48.

Intézetünk történetéhez.

Az Országos izr. Iroda elnöksége a nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi miniszter ur leiratára való hivatkozással 1924. évi június havában megküldte nekünk a Közoktatásügyi Tanácsnak az új középiskolai törvény 5 §-a Végrehajtási Utasításának tervezetét, melyben az ország megszüntetendő középiskolái között van a Rabbiképző Intézet alsó tanfolyama. Nevezett tanács ezen javaslatát kettősen indokolta meg, 1. a tanulók létszáma igen csekély, 2. az 1919. óta működő zsidó gimnázium ugyis előkészítheti az ifjakat a rabbipályára.

A tanári kar 1924. évi június hó 11-én tartott értekezletén foglalkozott az említett javaslattal és beható tanácskozás alapján a következő érveket hozta fel az intézet alsó tanfolyama fentartásának szüksége mellett.

Ami a tanulóság létszámát illeti, az a kommunizmus múlt hatásának tudható be, mivelhogy intézetünket feloszlatta. A létszám állandóan emelkedőben van és közeledik a békelétszám felé. Az 1923/24. tanévben volt 45 tanuló, az 1924/25-ben 57. Egyébként szakiskolánál a tanulóság száma nem annyira fontos, mint a rátermettség és az intenzív kiképzés.

A zsidó gimnázium nem készít elő rabbipályára, rabbikban és hittantanároknak az országban nagy hiány mutatkozik, erkölcsi és nemzeti érdek fűződik ahhoz, hogy ez a hiány megszüntetessék és pedig oly képzett egyének által, kik föl vannak szerelve a zsidó hittudomány mellett magas nemzeti műveltséggel, mely csakis a rabbiképző által fentartott alsó tanfolyamon, tehát gimnáziumi tagozatán eszközölhető. Ezt mutatja intézetünknek főállása, tehát 48 esztendő óta bevált szervezete.

Az igazgatóság ilyen értelemben tett előterjesztést a Vezérlőbizottság elnökének, aki a nagyfontosságú ügyben a Vezérlőbizottságot tanácskozásra hívta egybe. Bemutatta nagy terjedelmű emlékiratát, melyet a bizottság magáévá tett. Ugyancsak a bizottság határozata folytán 1924. évi július hó 3-án a Vezérlőbizottság tagjai az intézet igazgatójával együtt tisztelegtek a nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi miniszter urnál. A küldöttség vezetője, Dr. Mezey Ferencz kir. tan. a Vezérlőbizottság elnöke kifejtette azon okokat, amelyek a rabbiképzés szempontjából az alsó tanfolyam fentartását szükségessé teszik és ez ügyre vonatkozó többrendbeli felterjesztésére való hivatkozással külön memorandumot nyújtott át, amelyben az a kérdés minden oldalról behatóan meg lett vizsgálva.

Dr. Klebersberg Kunó gróf miniszter ur önmagyméltósága kegyesen fogadván a küldöttséget azt válaszolta, hogy szívesen fentartja az alsó tanfolyamot is, ha a felekezet a gimnázium fentartásának költségeihez — más felekezeti középiskolák módjára — bizonyos hányaddal hozzájárul.

Dr. Mezey Ferenc a Vezérlőbizottság elnöke hosszas tárgyalások után a nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi miniszterium hálásan elismerendő nagy előzékenysége és nemes jóakarata folytán, melyeket intézetünk iránt minden időben tanusított, oly megállapodást létesített, hogy a felekezetnek az intézet fentartásához hozzá kell járulnia. E hozzájárulási összeg nagysága iránt újabb tárgyalások folytak, melyeknek eredménye a Vezérlőbizottság közlései szerint a lefolyt tanévben kerekszámban 160,000.000 koronára rugott. A Vezérlőbizottság elnöke ezt az összeget az 1924/25. tanévre Dr. Báró Kohner Adolf önméltóságának hathatós támogatása mellett összegyűjtötte, sőt azáltal, hogy elnökünk a Joint-tól e célra 80,0000 000 koronát szerzett és kamatok is keletkeztek, a most kezdődő tanévre tartalék is származott. Előre látható volt ugyanis, hogy az 1925/26 tanévre intézetünk integritása érdekében a küzdelmek megújulnak. Így is volt és most ismét siker kísérte dr. Mezey Ferencz elnök hosszú és fáradságos munkáját, amennyiben mint hálásan jelenthetjük, a vallás- és közoktatásügyi miniszter ur önmagyméltósága 1925 május hó 22-én 42319 sz. a. kelt rendeletével intézetünk zavartalan működését úgy biztosította, hogy a felekezet a megnyiló tanévre 200,000.000 forgalmi koronával köteles hozzájárulni. Nem kételkedünk benne, hogy a felekezet úgy ezt, valamint testvérintézetünk, az orsz. izr. tanítóképző intézetnek fentartására igényelt nagyobb áldozatot is meghozza, hiszen vallásunk és kulturánk legszentebb érdekeiről van szó.

Térszüke miatt nem terjeszkedhetünk ki részletesebben mindarra, ami küzdelmes létü intézetünk eme legutóbbi fejezetének története szempontjából nagyérdekü adalékokat szolgáltatna Haladjunk tovább a nehéz utakon. A vallásügyi kormány remélhetőleg ezentul is méltatni fogja nemzeti szempontból is számottevő munkánkat és annak eredményeit. A magyar zsidóság is bizonyára velünk lesz törekvéseinkben, felkarolva intézetünk és ifjuságunk sorsát. E reménységekkel eltelve bizalommal tekinthetünk a jövőbe.

Intézetünk a hazai zsidóságnak fenállása óta a legnagyobb szolgálatokat tette, legkiválóbb rabbijai és hittantanárai intézetünk neveltjei.

Intézetünk elnökének pedig, ki ezt a nehéz ügyet nagy tárgyismerettel és bölcseséggel fáradságot nem ismerő ügybuzgalommal és nemes idealizmussal fölkarolta és üdvös eredményre vezette, e helyen is legmélyebb köszönetünket fejezzük ki.

Megalakulás.

Az 1924/25. tanévvel intézetünk működésének 48. esztendejét fejezte be.

A szeptember 1-én tartott alakuló értekezleten a tanári kar jegyzőnek Dr. *Klein Miksa* tanárt, jegyzőhelyettesnek *Hausbrunner Vilmos* tanárt választotta meg és a tanári karnak a Vezérlőbizottságban való képviselőjével az igazgató mellett Dr. *Dercsényi Mór* tanárt bizta meg.

Vizsgálatok.

A felvételi- és javítóvizsgákat szeptember hó 1., 2. és 3-án tartottuk meg.

Az alsó tanfolyam V. osztályának tanulói május hó 11-én tettek osztályvizsgálatot. Május hó 12-én volt a héber írásbeli vizsga, amelyen a tanulóknak a következő tételt kellett kidolgozni héber nyelven.

„ימות המשיח בחייונות נביאינו.” „Messiási idők a prófétáinknál.” Május hó 15-én tették le a theologiai tantárgyakból a szóbeli érettségi vizsgát Dr. *Fischer Gyula* pesti főrabbi ur vezérlőbizottsági tag elnöklete alatt. Május hó 18., 19. és 20. napjain voltak az írásbeli érettségi vizsgálatok a gimnáziumi tárgyakból. A budapesti kir. tankerületi főigazgató ur ömértósága a következő tételeket jelölte ki kidolgozásra:

Magyarból: „Széchenyi eszméi irodalmunkban”.

Latinból: „Cicero ad fam. epist. XVI. 12.” (37 sor.)

Mathematikából 1. Egy rakétát $90 \frac{m}{sec}$ sebességgel bocsájtunk függőlegesen felfelé. 10 sec múlva hallatszik a robbanása. Milyen magasságban történt ez? A hang fejlődési sebessége $340 \frac{m}{sec}$. A levegő ellenállása nem vétetik figyelembe.

2. Az $x^2 - 6x + y^2 - 10y - 2 = 0$ görbe és $3x + 2y = 6$ egyenes metszéspontjait számítsuk ki.

A szóbeli érettségi vizsgálatot június hó 10-én tartottuk *Kemény Ferenc* c. tanker. főigazgató ur ömértósága elnöklete alatt, kit a nagymélt. vallás és közoktatásügyi miniszter ur a tankerületi főigazgató ur helyettesítésével bizott meg.

Az érettségi vizsgálatot egy tanuló jeles, öt jó eredménnyel tette le, egy pedig a mennyiségtanból javító érettségi vizsgálatra utasított.

Június hó 15-én tartottuk a magánvizsgákat az alsó tanfolyamon. Magánvizsgát tettek: *Seidler Géza* II. o. t. és *Berg József* III. o. t.

A felső tanfolyam I. és III. éves hallgatói június 19-én tették le az alap- illetőleg az elővizsgát.

Két tanulónk részt vett a május hó 24-én megtartott közép-

iskolai tanulók országos versenyén s. p. *Klein Andor* V. oszt. tanuló a magyar irodalomból és *Schulcz Fülöp* V. oszt. tanuló a történelemből.

Üdvözlések.

Intézetünk meghívót kapott a jeruzsálemi héber egyetemnek április hó 1-én tartott megnyitó ünnepélyére. A febr. 27-én tartott értekezlet értelmében intézetünk vezetősége a jeruzsálemi héber egyetemet a következő átirattal üdvözölte:

„To The Hebrew University

Jerusalem

„Midőn a jeruzsálemi egyetem megnyitó ünnepélyére szóló megtisztelő meghívását köszönettel elismerjük, örömünknek adunk kifejezést, hogy az általános tudomány számára egy új otthon nyílik meg. Fokozza örömünket az a fölemelő tény, hogy a tudás ez új vára a szent földön épült fel.

A zsidó vallás hirdette először a tanulást és tanítást és ez volt a zsidóság vezérigéje az évezredek át bármely sors alatt mind e napig. A szent iratok tiszteletéből és szeretetéből átplántálódott a szeretet és tisztelet a könyvre, az emberi szellem minden nemes alkotására. A tanulás és tanítás vallási parancsából sarjadzott ki a zsidóság mindenre kiterjeszkedő olthatatlan tudásvágya. A történet tanúsítja, hogy a zsidók a tudományok megalapításában és kiterjesztésében minden időben lelkesen tevékenykedtek. Jelentős részesei a mult mindhárom világkultúrájának: a görög-rómainak, az arab-keletinek, a keresztény-középkorinak. A zsidók a szellemi élet terén nemcsak kaptak, hanem adtak is.

Ez ősi, az idők által megszentelt hagyományoknak dicsőhajtása az új egyetem az ősök földjén, amely a tudást ujkori keretben fogja terjeszteni mindazok közt, kik arra vágnak. Nincs profán tudomány, minden tudás szent, kétszeresen szent lesz pedig az a tudomány, amely a kinyilatkoztatás országából fog kiindulni.

Mindezekért meghatott lélekkel, szivünk egész melegével üdvözöljük Jeruzsálem héber egyetemét, amely a próféták szent nyelvén fogja megszólaltatni, fejleszteni és terjeszteni a tudományokat, az emberiség legszebb és legdrágább kincsét. Fejlődjék, gyarapodjék és virágozzék Jeruzsálem egyeteme, hogy méltó helyet foglaljon el idősebb testvérei, a művelt világ egyetemei közt az emberiség javára és a szent föld újabb dicsőségére.“

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1925. márc. hó 13-án.

Dr. Blau Lajos s. k.

igazgató.

Dr. Mezey Ferenc s. k.

kir. tanácsos

a Vezérlőbizottság elnöke.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

Átiratban üdvözlöttük Dr. *Ismar Elbogen* urat a berlini Hochschule für die Wissenschaft des Judentums tudós tanárát 50. születésnapja alkalmából.

Üdvözlöttük Dr. *Abeles Ármin* bécsi rabbit, egykori növendékünket papi működésének negyedszázados jubileuma alkalmából.

Adler Gyula ur, a pesti chevra kadisa érdemes elnöke, intézetünk nemes barátja és tanulóink jótevője ez idén töltötte be 75. életévét. A pesti chevra kadisa diszközgyűlésben ünnepelte 1924. év nov. hó 12-én elnökét. A tanári kar üdvözlő iratott intézett az ünnepelthez és az ünnepélyen testületileg vett részt. A tanári kar ragaszkodását és üdvözlését Dr. *Blau Lajos* igazgató tolmácsolta az ünnepeltnek.

Székesfehérvár városa emléktáblával jelölte meg azt a házat, ahol Goldziher Ignác a város nagyhirű fia született. A szept. 7-én tartott emléktábla leleplezési ünnepélyen a meghívónak késő időben való érkezése miatt nem jelenhettünk meg személyesen és ezért levélben fejeztük ki hálánkat és köszönetünket Székesfehérvár város tanácsának egykori nagynevű tanárunk emlékének méltó megörökítéséért.

Lazarus Adolf a pesti izr. hitk. főkántora, intézetünk ének-tanára 70. születésnapját és pesti működésének 35 éves fordulóját a pesti izr. hitközség méltó keretek között ünnepelte meg. A tanári kar nevében Dr. *Blau Lajos* igazgató köszöntötte a buzgó tanárt és hűséges kartárst. A tanári kar febr. 18-án külön is felkereste lakásán Lazarus Adolfot, hogy szeretetét és ragaszkodását kifejezze a jubiláns iránt.

Részvét.

Azon a napon, amelyen Lazarus Adolf köszönőlevele megérkezett a tanári testülethez vettük a döbbenetes gyászhirot Lazarus Adolf ápr. 14-én bekövetkezett hirtelen elhunytáról. Az intézetre kitűztük a fekete zászlót, az ápr. 17-i végtisztességen az intézet tanári kara és tanuló ifjusága testületileg vett részt. A ravatalnál a Rabbiképző Intézet tanári kara nevében Dr. *Blau Lajos* igazgató a következő bucsubeszédet tartotta:

„A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet tanári kara nevében a hála és elismerés cipruságát teszem le Lazarus Adolf tanár koporsójára.

Hogy elérkezett e fájdalmas pillanat, hogy tőled, ihletett mester, kedves kartárs, nemes barát örök bucsut kell vennünk, lelki szemünk elé száll nemes alakod és áldásos tevékenységed, melyet intézetünkön kifejtettél. Rád illik az ige, melyet Jónátán mondott távozó barátjának, Dávidnak, Izráel zsoltárosának *וּנְפַקְדָת כִּי יִפְקַד מוֹשֶׁבֶךְ* (Sám. I. 20₁₈) „hiányozni fogsz, mert üres lesz a te helyed“. Hiányozni fogsz tanítói székeseden, honnan harmincöt éven át tanítottad a serdülő ifjuság váltakozó nemzedékeit az ének művészetére, a szivekben honoló régi melódiákra

a te általad finomított formában. Tőled tanulták meg a rabbinövendékek zsinagógai énekeinket, tőled tanulták meg, hogyan kell a hangot, Isten legszebb adományát, éneken és beszédben az ájtatosság felkeltésének szolgálatába állítani. Fáradhatatlan buzgalommal végeztél eszményi munkádat kezdettől végig és végeztél szeretettel tanítványaid iránt, kiknek jólétéért szived melegen dobogott. Igaz tanító voltál, hiányozni fogsz katedrán.

„Hiányozni fogsz, mert üres lesz a te helyed“ templomunkban, ahol ünnepélyeinken az istentiszteletet nemes előadásoddal, csodás énekeddel, személyed méltóságával mindenha magas színvonalra emelted, közönségünket ájtatosságra hangoltad, kezdettől fogva mindvégig szíves készséggel, forró lelkesedéssel. Templomunk egyik disze távozik veled.

„Hiányozni fogsz, mert üres lesz helyed“ a tanári teremben, hova oly örömmel jöttél és hol oly örömmel fogadtak. Tanártársaidnak szerető kartárs és hűséges barát voltál. Harmincöt éven át a váltakozó tanári nemzedékek minden tagjának igaz embere voltál, barátságod soha el nem homályosult. És mi is mindnyájan szerettünk, tiszteltünk, becsültünk, mert igaz ember és igaz művész voltál. Az utolsó szó, melyet hozzánk intéztél, a szeretet szava, az a lelked szépségét viselő levél, melyben megköszönted a tanári kar üdvözlését hetvenedik születésnapod alkalmából és amely levél élted utolsó napján kelt és halálod napján érkezett.

Dicső barátunk, ez volt a te bucsuszavad. És mi szivünkbe zárunk és mindenkor szeretettel fogunk rád gondolni a siron túl is.

Lazarus Adolf, fenkölt mester, hármasszoros veszteséget szenved intézetünk örök távozásoddal, hármasszoros érdemeket szereztél intézetünk körül és történetében ez érdemek mindig ragyogni fognak.

Az országos rabbiképző intézet mindenha kegyelettel fogja őrizni tiszta emlékedet.

Tanuja voltam működésednek első perctől fogva az utolsó percig, fogadd tőlem legrégebb kartársadtól bucsuzóul meleg köszönetemet tiszta vonzalmadért, melyet irántam tanusítottál. Lazarus Adolf, távozó kartársunk és barátunk, Isten veled, Isten veled!“

A tanári kar ápr. 20-án tartott értekezletét Lazarus Adolf emlékének szentelte. Az értekezlet fájdalomának jegyzőkönyvben adott kifejezést. Elhatározta, hogy az elhunyt családjához részvét-iratot intéz és részvétlátogatást tesz. Az elhunyt nevét a hazkáránál örök időkre fel fogja említeni, továbbá hogy a tanári testület Lazarus Adolf nevére az Écz Chájim egyesületnél 500.000 koronás alapítványt tesz, amelynek évi kamatait egy az egyházi éneken kiváló jártasságot tanusító tanuló fogja nyerni a mindenkori ének-tanár javaslatára.

Részvétünket fejeztük ki Dr. *Dercsényi Móric* kollegánknak

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

édesanyja elhalálózása alkalmával. A május 1-i temetésen az egész tanári kar és az egész tanuló ifjuság megjelent.

Levélileg fejeztük ki részvétünket özv. Gara Emilné urnőnek férje *Gara Emil* az Écz. Chájim egyesület pénztárosa elhalálózása alkalmával. A temetésen az intézet képviseltette magát. A nemes és buzgó férfiú emlékét mindenha kegyelettel fogjuk megőrizni.

Részvétiratot intéztünk Dr. *Munkácsi Bernát* urhoz, a pesti izr. hitk. tanfelügyelőjéhez neje halála alkalmából. Részvétünket fejeztük ki a Hebrew Union Collegének Cincinnati Dr. Neumark Dávid jeles tanár korai elhunytá alkalmával. Átiratban fejeztük ki részvétünket a philadelphiai Dropsie College vezetőségének, *Malter Henrik* kiváló professzor halála alkalmával.

Részvétiratot intéztünk a budapesti II. ker. érseki kath. reál-gimnázium tanári karának *Gyula Sándor* r. tanár elhalálózása alkalmával, a budapesti ágostai hitvallásu evang. gimn. igazgatóságának Dr. *Serédi Lajos* r. tanár elhunytá alkalmával, a kaposvári m. kir. állami Somsich Pál reálgimn. tanári testületének *Baló Gyula* nyug. tanár elhalálózása miatt és a balassagyarmati Balassi Bálint m. kir. állami főreálgimn. tanári testületének a kettős veszteségért, mely intézetüket Dr. *Kis Lőrinc* és *Füredi Ferenc* tanárok elhalálózása által érte. A jeles férfiak emlékét kegyelettel őrizzük.

Ünnepélyek.

Nov. 21-én I. Ferenc József apostoli király, intézetünk alapítójának emlékére requiemet tartottak. Dr. *Klein Miksa* tanár héber imát mondott.

Január 19-én Dr. *Simon József* emlékünnepélyt tartottunk istentisztelet keretében. Az elhunyt érdemeiről Dr. *Klein Miksa* tanár emlékezett meg.

Jókai ünnepély. Febr. hó 18-án áldozott önképzőkörünk a halhatatlan író emlékének. Az ünnepély programja a következő volt:

1. Hiszekegy. Énekli a tanulók kara.
2. Óda Jókaihoz, írta és felolvasta Vidor Pál II. oszt. tanuló.
3. Jókai és a magyar Zsidóság: írta és felolvasta *Löwinger Sámuel* IV. o. t. az önképző kör elnöke.
4. Ünnepi beszéd, tartotta Friedmann Dénes IV. éves hallgató.
5. A szigetvári vértanukból Zrinyi imája, szavalta Rác Zoltán, IV. o. tanuló.
6. Gondolatok Jókairól írta és felolvasta: Vidor Pál II. o. t.
7. Himnusz, énekelte a tanulók kara.

*

Március 15-én hazafias ünnepélyt rendeztünk a következő programmal:

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

1. Hiszekegy, énekli a tanulók kara.
2. Ünnepi beszéd, tartotta *Dr. Csetényi Imre* tanár.
3. Aranytrombita, írta és felolvasta: Vidor Pál II. o. t.
4. Márc. 15. költemény, írta és felolvasta: Rácz Zoltán IV. o. t.
5. Végvári: Mene tekel, szavalta Berkovits József III. o. t.
6. Himnusz, énekelte a tanulók kara.

*

A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter ur rendeletere értelmében május hó 31-én a világháboru hősi halottainak emlékére ünnepélyt rendeztünk a következő programmal:

1. Hiszekegy, énekelte a tanulók kara.
2. A hősi halottak kultuszának jelentősége, elmondta *Dr. Csetényi Imre* tanár.
3. Moore—Petőfi: Ne feledd, szavalta Páhmer Mór III. o. tan.
4. Emlékbeszéd, tartotta: *Löwinger Sámuel*, az önképzőkör elnöke.
5. A przemysli hősi halottak, szavalta Rácz Zoltán.
6. A hősök napján, írta és felolvassa: Vidor Pál.
7. Himnusz, énekelte a tanulók kara.

Kirándulások.

Csetényi tanár vezetésével az V. osztály növendékei megtekintették a kerepesi-temetőben hazánk irodalma és történelmi nagyjainak sirjait.

Az alsó tanfolyam növendékei 1925. május 12-én kirándultak Csetényi és Hausbrunner tanárok vezetésével Visegrádra, megnézték a vár romjait, ahol Csetényi tanár a vár történetét vázolta. 1925. június 11-én Heller és Csetényi tanárok vezetésével az alsó tanfolyam tanulói kirándultak Balatonfüredre. Mindezek a kirándulások hozzájárulnak ahhoz, hogy tanulóink hazánk különböző részleteit személyes tapasztalatokból is megismerjék.

A Goldziher Ignác és Bacher Vilmos körök működése.

Intézetünk hallgatóinak Goldziher Ignác teológiai köre ezen tanévben is többoldalu tevékenységet fejtett ki. Havi üléseinken a dolgozatok között szerepeltek doktorjelöltjeink disszertációi is, melyek itt alapos megbeszélésben részesültek. Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület főiskolai csoportjának előadóestéjein az idén is előadásokkal vettek részt tagjaink. Ugyiszintén az újpesti cserkészek által rendezett kulturestéken. A Főiskolai Szövetségben tartott péntek esti istentiszteleteken tagjaink végezték a rabbifunkciókat. Tagjaink jó része, különösen a magasabb évfolyambeliek, vidéken, pesti templomkörzetekben és az intézeti templomban tartottak a hitszónoklatokat.

A kör ügyeit háromtagú tisztikar vezette. Elnök: *Dr. Frenkel Ernő*. Titkár: *Halpert Salamon*. Pénztáros: *Dr. Friedmann Dénes*.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

Az alsó tanfolyam *Bacher Vilmos Önképzőkörének* vezető-tanára *Csetényi Imre* volt, főtitkár: *Rácz Zoltán* IV. o. t., főpénztárnok: *Schulcz Fülöp* V. o. t., ellenőr: *Durchschlag Pinkász* IV. o. t., főkönyvtárnok: *Róth Emil* IV. o. t.

Az Önképzőkör tartott 1 megnyitó, 1 alapszabálymegállapító, 8 rendes és 1 záróülést, ünnepi ülést szentelt a Jókai-centennáriumnak, március 15. emlékének és ünnepi ülést tartott a világháboru hősi halottainak napján. A rendes ülések műsorát felolvasások, előadások, szavalatok, önálló költemények és novellák szolgáltatták.

Az Önképzőkör az alsó tanfolyam tárgyaiból pályatételeket tűzött ki. A sikeresen megoldott pályázatok a következők:

Vallástani tétel: *Miért vagyok zsidó?* Szerzője, *Vidor Pál*, 50.000 K jutalomba részesült.

Magyar irodalmi tétel: *Kiss József* lírájának elemzése. Szerzője, *Vidor Pál*, 50.000 K jutalomban részesült.

Történelmi tétel: *Az Anjou-korszak kulturális eredményei.* Szerzője, *Vajda György*, dicséretben részesült.

A latin tétel sikertelen, a zsidó történelmi pályázat meddő maradt.

Mint legszorgalmasabb tag, *Rácz Zoltán* IV. o. t. 50.000 K jutalomban, *Grünbaum Béla* II. o. t. *Vajda György* III. o. t. 25.000 K jutalomban részesültek.

A)

A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet Vezérlőbizottsága:

Élnök: **Dr. Mezey Ferenc** kir. tanácsos.

Budapesti tagok:

Adler Lajos.

Dr. Bánóczi József, az orsz. izr. tanítóképző int. igazgatója a Vezérlőbizottság előadója.

Dr. Fischer Gyula pesti főrabbi.

Dr. Hevesi Simon, pesti főrabbi.

Dr. báró Kohner Adolf, udv. tanácsos.

Dr. Lederer Sándor, a pesti izr. hitk. elnöke.

Dr. Mahler Ede, egyetemi ny. r. tanár.

Dr. Mezei Mór, a magyarországi izraeliták országos irodájának elnöke.

tiszasülyi Polnay Jenő, v. miniszter, az Atlantica Trust elnöke.

Székely Ferenc, udv. tanácsos.

báró csepeli Weisz Alfonz, gyáros.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

Vidéki tagok :

- Baracs Károly*. udv. tan., a budai izr. hitk. elnöke.
 Dr. *Bernstein Béla* főrabbi, Nyiregyháza.
 Dr. *Büchler Sándor* főrabbi, Keszthely.
Freund József, Szeged.
 báró *Hatvany Béla*, Sárvár.
 Dr. *Hoffer Ármin* főrabbi, Veszprém.
 Dr. *Kecskeméti Lipót* főrabbi, Nagyvárad.
 Dr. *Kiss Arnold* főrabbi, Buda.
 somogyturi *Kunffy Adolf*, a IX. izr. községkerület elnöke, Kaposvár.
 Dr. *Pfeiffer Fülöp*, a XII. községkerület elnöke, Győr.
 enyingi *Wertheim Ármin*, községkerületi elnök, Székesfehérvár.

B)

A tanári kar tagjai:

Igazgató: **Dr. Blau Lajos.**

a) Theologiai tanárok:

- Dr. *Blau Lajos* igazgató tanította a felső tanfolyamon a talmud statariet és a zsidók történetét.
 Dr. *Edelstein Bertalan* budai főrabbi, óraadó tanár, tanította az alsó tanfolyam A) csoportjában a talmud cursoriet a B) csoportban a talmud statariet és pentateuchust, továbbá az V. osztályban a rendszeres vallástant.
Feldmann Mózes pesti rabbi, óraadó tanár, tanította a felső tanfolyamon a szertartást és a decisori irodalmat.
 Dr. *Fischer Gyula* pesti főrabbi, óraadó tanár, tanította a felső tanfolyamon a midrást és tartotta a német kollegiumot.
 Dr. *Heller Bernát* rendes tanár az intézet könyvtárosa, a II. oszt. főnöke, tanította a felső tanfolyamon a bibliai tudományokat, a talmud cursoriet, a vallásbölcészeti olvasmányokat. Az alsó tanfolyam A) csoportjában a pentateuchust, a B) csoportban a prófétákat, továbbá II., III. és V. osztályokban a német nyelvet.
 Dr. *Hevesi Simon* pesti főrabbi, óraadó tanár, tanította a felső tanfolyamon a homiletikát és a vallásbölcészetet.
 Dr. *Klein Miksa* rendes tanár, az intézet jegyzője, a IV. oszt. főnöke, tanította az alsó tanfolyam A) csoportjában a talmud statariet, hagiografákat és a héber nyelvtant a B) csoportban a talmud cursoriet, az I—II. osztályban a héber nyelvtant, továbbá a II—V. osztályokban a zsidók történetét.
 Dr. *Weisz Miksa* pesti rabbi, óraadó tanár, tanította a felső tanfolyamon a héber stílusgyakorlatot és a liturgiát.

b) Gimnáziumi tanárok:

Dr. *Csetényi Imre* óraadó tanár, tanította az alsó tanfolyam összes osztályaiban a magyart és történetet, a IV. osztályban a politikai földrajzt. Összes óraszám: 25. Az I. oszt. főnöke és az önképző kör vezető tanára.

Dr. *Dercsényi Móric* rendes tanár, tanította az összes osztályokban a görögöt és az V. osztályban a latint és bölcseleti előadást. Óráinak száma: 22. A III. oszt. főnöke.

Dr. *Gedő Simon*, a pesti izr. hitk. alapítványi reálgimnáziumának tanára, óraadó tanár, tanította az I. és IV. osztályban a németet heti 4 órában.

Hausbrunner Vilmos rendes tanár, a fizikai szertár őre, tanította a mennyiségtant, természetrajzt és természettant az összes osztályokban heti 23 órában. Az V. osztály főnöke.

Dr. *Kohlbach Bertalan* a VII. ker. Szent István reálgymn. tanára, óraadó tanár, tanította a latint az első osztályban, heti 5 órában.

Dr. *Medvei Elemér* óraadó tanár tanította a latint a II., III., IV. osztályban, heti 10 órában.

Dr. *Reich Lajos* iskolaorvos, tanította az egészségtant a IV. osztályban, heti 2 órában.

*

Lazarus Adolf, a pesti hitk. főkantora tanította az éneket az összes osztályokban heti 4 órában 1925. ápr. 12-én bekövetkezett haláláig.

Rados Gyula az izr. tanítóképző int. tanára, tanította a tornát az összes osztályokban.

Altisztek:

Hardy Jenő, kezelő altiszt.

Müller András, műszaki altiszt.

C)

A hallgatók és tanulók névjegyzéke.

(Azon tanulók, kiknek neve csillaggal van jelölve, az iskolaév közben kimaradtak.)

A felső tanfolyam hallgatói.

Név	Születési hely	Évfolyam
Benoschofsky Imre	Budapest	III.
Fisch Adolf	Tarpa (Bereg megye)	I.
Frenkel Dezső	Tasnád (Szilágy megye)	IV.
Dr. Frenkel Jenő	Tasnád (Szilágy megye)	IV.
Dr. Friedmann Dénes	Budapest	IV.
Günzler Péter	Erdőbénye (Zemplén m.)	I.
Halpert Salamon	Nagyszőlős	III.
Kohn Zoltán	Budapest	IV.

Név	Születési hely	Osztály
Dr. Rosenwasser Emanuel	Krakkó	V.
Schwarcz Mór	Budapest	V.
Waldmann Ernő	Bátorkeszi	III.

Az alsó tanfolyam tanulói

I. osztály.

Név	Születési hely	Vármegye
Faragó György*	Pécs	
Fisch Dávid	Tarpa	Bereg megye
Fisch Henrik	Tarpa	Bereg megye
Friedmann Sándor*	Pécs	
Goldschein Ármin	Kisszeben	Sáros megye
Grünwald Miksa	Kassa	
László István	Nagyatád	Somogy megye
László Miklós	Nyirbátor	Szabolcs megye
Nathan Nándor	Nagysurány	Nyitra megye
Neumann Tibor	Nyiracsád	Szabolcs megye
Schwarcz Ernő	Sepsiszentgyörgy	Háromszék megye

II. osztály.

Birnfeld Sámuel	Szeged	
Boros István	Kisujszállás	
Dachs Mór	Kisszeben	Sáros megye
Ehrlich Izidor	Kajáta	Sáros megye
Finiász Sámuel	Érszakácsi	Szilágymegye
Friedmann Jenő	Tolcsva	Zemplén megye
Glück Aurél*	Sátoraljaújhely	
Gróf András	Budapest	
Grünbaum Béla	Nyiracsád	Szabolcs megye
Jakab Jenő	Erdőbénye	Zemplén megye
Klein Simon	Hamborg	Sáros megye
Krémer Móric	Vásárosnamény	Bereg megye
Reich Béla	Tolcsva	Zemplén megye
Seidler Géza mtan. lett	Marosvásárhely	
Vidor Pál	Budapest	
Weisz Ferenc	Zombor	
Bein Endre	Mátészalka	Szatmár megye

III. osztály.

Berg József (mtan. lett)	Könyár	Bihar megye
Berkovits József	Csécse	Nógrád megye
Durchschlag Nándor	Pusztaterem	Szatmár megye
Fábián Dénes	Nyiregyháza	
Lányi György	Budapest	
Páhmer Mór	Tolcsva	Zemplén megye
Schächter László	Vulkán	Hunyad megye
Szender József	Hajdudorog	Hajdu megye
Tennen Béla	Kalocsa	
Vajda György	Budapest	
Wachs Bernát	Gellénfalva	
Wohl László	Tolcsva	Zemplén megye

IV. osztály.

Durchschlag Pinkász	Felsőcsebény	Zemplén megye
Grün Albert	Sárospatak	Zemplén megye
Herskovits Fábián	Budapest	
Klein József	Hajdudorog	Hajdu megye
Lövi Aladár	Hajduhadháza	Hajdu megye
Löwinger Sándor	Debrecen	
Nemes Béla	Ujpest	
Paszternák Miksa	Kassa	
Rácz Zoltán	Gyöngyös	Heves megye
Róth Emil	Kunszentmárton	

V. osztály.

Fábián Tibor	Nyiregyháza	
Frenkel Ernő	Tasnád	Szilágymegye
Hirschler Pál	Nagykanizsa	
Klein Andor	Budapest	
Mandel Miklós	Ercsi	Fejérmegye
Mandel Sándor	Ercsi	Fejérmegye
Schulcz Fülöp	Negyed	Nyitra megye

D)

Az alsó tanfolyam tanulóinak előmenetele.

Osztály	Jeles	Jó	Elegéses	Javító vizsgára utasított egy tárgyból	Javító vizsgára utasított több tárgyból	Osztály-ismétlésre utasított	Összesen
I.	1	2	4	—	1	1	9
II.	2	5	8	—	—	—	15
III.	1	5	7	—	—	—	13
IV.	2	2	4	2	—	—	10
V.	1	5	—	1	—	—	7
Összesen	7	19	23	3	1	1	54

A tanulók közül magyar honos 46, idegen honos 8.
Magyar anyanyelvű 50, idegen 4.

E)

A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet felső tanfolyamán az 1924/25. tanévben a következő előadások tartottak:

Szentírásmagyarázat: Jób. könyve, Siralmak könyve. Heti 2 óra.
Tanár: Heller.

Exegetikus olvasmányok: Targum és Ibn Ezra ad Deuteronomium I., III., XXXII—XXXII, Jób I—V. Heti 1 óra. Tanár ugyanaz.

Általános bevezetés a Szentírásba. Heti 2 óra. Tanár ugyanaz.

Midrásolvasmányok: Én Jákób: Baba—bathra első fejezete a magyarázatokkal. Heti 1 óra. Tanár: *Fischer*.

Talmud statarie: Kethuboth 29—38 és 83—90. Heti 5 óra. Tanár: *Az igazgató*.

Talmud cursorie: Chullin 89b—117b, 138b—142a és Szóta 32—36. Heti 3 óra. Tanár: *Heller*.

Szertartástan: Sulchán-Áruch Jóre Déa 69—78. §§. és 87—97. Heti 3 óra. Tanár: *Feldmann*.

Decisorok: Sulchán-Áruch Órach Chájim 625—660. §§. Heti 1 óra. Tanár ugyanaz.

Zsidók története: 900—1250-ig. Heti 2 óra. Tanár: *Az igazgató*

Történeti kutforrások: Aram papiruszok. Heti 1 óra. Tanár ugyanaz.

Vallásbölcshészet: A lelki és szellemi élet problémái, a pszichológiai iskolák. Heti 1 óra. Tanár: *Hevesi*.

Vallásbölcshészeti olvasmányok: Bachja, Chóbóth hallebabeth X. és Száadja, Emunoth vedéóth I—V., X. Heti 2 óra. Tanár: *Heller*.

Homiletika: Elméleti rész, gyakorlat és midrásolvasmány. Heti 1 óra. Tanár: *Hevesi*.

Héber stilusgyakorlatok: okiratok heti 1 óra. Tanár: *Weisz*.

A magyar zsidók jogviszonyai heti 1 óra. Tanár ugyanaz.

Német kollégium: Kaufmann Dávid: Gesammelte Schriften. I. kötet. Heti 2 óra. Tanár: *Fischer*.

A theologiai előadások az alsó tanfolyamon.

1. *Szentírás*: A) csoport. Exodus 1—33 fej. Heti 2 óra. Tanár: *Heller*. B) csoport. Leviticus 19-től végig és Numeri egészen. Egyes részekhez Targum, Rási és Ibn Ezra. Heti 3 óra. Tanár: *Edelstein*.
2. *Szentírás*: A) csoport. Zsoltárok könyve 1—37. fej. Heti 3 óra. Tanár: *Klein*. B) csoport. Jesája 33—35, 38, 40—66. Jeremiás 1—8. 20. és 33. fej. Heti 3 óra. Tanár: *Heller*.
3. *Talmud statarie*: A) csoport: Bába Meczia 83a—103a, Rásival és egyes helyeken Tószáfottal. Heti 5 óra. Tanár: *Klein*. B) csoport: Béca 2—15 és az összes misnák, heti 5 óra. Tanár: *Edelstein*.
4. *Talmud cursorie*: A) csoport. Berákhoth 26—39. és 45—51. és az összes misnák. Heti 3 óra. Tanár: *Edelstein*. B) csoport. Makkóth tractatusa egészen. Heti 3 óra. Tanár: *Klein*.
5. *Héber nyelvtan*: I. oszt. Alaktan. Igeragozás. II. oszt. Nomen. Mondattan. Heti 1—1 óra. Tanár: *Klein*.
6. *Zsidók története*: II—III. oszt. Izráel története a legrégebbi időktől az első jeruzsálemi szentély elpusztulásáig (586. ante). IV—V. oszt. A zsidók története 1205—1492-ig. Heti 1—1 óra. Tanár: *Klein*.

Pályatételek az 1925—26. tanévre.

1. A talmudi főiskolák székhelyei a tannák és amorák korában kronológiailag felsorolva. (Negyedszer.)
2. A templomszolgák (נתניים) története.
3. Haláchikus elemek Kalir költészetében. (Másodszer.)
4. Az arisztotélikus elemek részletes kimutatása Maimuni philosophiájában.
5. Talmudi tétel:

מי הוא הנקרא קטן
ומה הם פרטי דיניו לענין יבום קידושין, קיום המצות
והאיסורין ולענין שחיטה

„A kiskorúság a talmud szerint és annak vonatkozásai.“

Benyújtási határidő: 1926. évi május hó 20.

A pályadíj összege mindegyik pályatétellel 500.000 korona.

Az 1925—26. tanév szeptember hó 1-én kezdődik. Felvételi és javító vizsgák határideje: szeptember 1., 2. és 3-án.

Elszámolás a templom bevételeiről és kiadásairól.

Bevétel:

Maradvány az 1923/24. tan- évről	1,945.926	Mérő Bernát	300.000
Templomülésekért	18,800.000	Munk Mór	250.000
Aczél Géza	1,000.000	Neumann Antal	200.000
Dr. Aczél Tivadar	300.000	Ötvös Ármin	300.000
Auerbach Károly	200.000	tiszasülyi Polnay Jenő	2,000.000
Dr. Bein Kornél	1,000.000	Radó Artur	300.000
Dr. Blau Lajos igazg.	25.000	Radó István	100.000
Buchbinder Henrik	20.000	Reisz Miklós	500.000
Dr. Csató Ignác	50.000	Rothauser Elemér	100.000
Dick Manó	200.000	Rothauser Nándor	100.000
Fischer Géza	500.000	Steiner Béla	200.000
Dr. Fischl Armin	150.000	Steiner Jakab	500.000
Glücklich Emil	100.000	Steiner Imre	100.000
ifj. Grosz Károly	500.000	Strausz Ernő	200.000
Dr. Grünhut Ármin	100.000	Szidon Gábor	100.000
Guttman Miksa	250.000	Vágó Márton	200.000
Hochmann Károly	200.000	Vermes Gyula	200.000
Dr. József Móric	100.000	Wagner Antal	100.000
Kelemen Oszkár	50.000	Weisz Andor	200.000
Kunstädter Vilmos	100.000	Wiener János	500.000
Lévai Elek	250.000	sióagárdi Zöld Márton	50.000
Marmorstein I.	50.000	Kamatokból	1,000.000
Mérei Dezső	250.000		
		Összesen:	32,920.926

Kiadás:

Előimádkozóknak és szó- nokoknak	4,150.000	A házi átalány dotálására	1,500.000
Talisz és machzór	480.000	Az irodai átalány dotálására	750.000
Eszróg, lulav és sátor	830.000	Hozzájárulás a villanyvilá- gitáshoz	3,200.000
Bor, barchesz	560.000	Különfélék	719.500
Salakkihordásért a pincéből	3,000.000	Maradvány az 1925/26. tanévre	6,949.946
Villanybevezetés az osztá- lyokba és a pincébe	2,280.480		
A könyvtár dotálására	8,500.000	Összesen	32,920.926

G)

Könyvtár.

Könyvtárunk, ha nem is a tavalyi arányban, az 1924/25. iskolai évben is fejlődött. Gyarapodott pedig 250 művel, 284 kötettel. Vásárlás útján szereztünk 100 művet 132 kötetben, ajándékképp kaptunk 150 művet 152 kötetben. Könyvtárunk gyarapításához hozzájárultak :

Dr. Adler Cyrus Philadelphia.

Özv. Dr. Bacher Vilmosné (71 köt.)*

Dr. Bánóczy József Budapest (5 köt.).

Dr. Blau Lajos igazgató (18 köt.).

Berthold betüöntőgyár Berlin.

Bureau of Jewish Social Research, New-York.

Congregation Mikveh Izrael, New-York.

Dr. Edelstein Bertalan főrabbi Budapest (2 f.).

Dr. Eisler Mátyás főrabbi Kolozsvár (2 f.).

Fábián Ferenc titkár-tanfelügyelő Budapest.

Friedmann Arje Leb New-York.

Gábor Ignác igazgató Budapest.

Dr. Gedő Simon tanár Budapest.

Gestetner Zsófia Budapest.

Dr. Guttmann Mihály tanár Boroszló.

Héber Egyetem Jeruzsálem.

Hebrew Union College Cincinnati (2 köt.).

Dr. Hevesi Simon főrabbi Budapest.

Dr. Hertz I. H. Chief-Rabbi London.

Hochschule für die Wissenschaft des Judentums Berlin.

Jewish Historical Society London.

Jüdisch-Theologisches Seminar Boroszló.

Katzburg-testvérek nyomdája Budapest (3 köt.).

Dr. Kiss Arnold főrabbi Budapest (2 köt.).

Dr. Kohut George Alexander New-York (4 köt.).

Kunffy Adolf Kaposvár.

Magyar Zsidóság Almanachjának Szerkesztősége Budapest.

Nederlandsch Israelitische Hoofdsynagoge Amsterdam.

Dr. Patai József szerkesztő Budapest.

Dr. Perles Felix rabbi Königsberg.

Dr. Pfeifer Izsák főrabbi Monor (7 köt.).

Rabbinerseminar Berlin.

Smithsonian Institution Washington (2 köt.).

Salmon Nina London.

Société des Études juives Paris.

Torczyner Harry Berlin.

Vallás- és Közoktatásügyi Magy. Kir. Ministerium Bpest (3 köt.).

* Tavalyi nagyméretű ajándékának folytatása gyanánt, Dr. Bacher Vilmosnak, rabbiképzőnk dicső emlékezetű igazgatójának hagyatékából.

Dr. Weisz Mór igazgató Budapest (2 köt.)
 Dr. Wiener Harold M. ügyvéd London (2 f.).
 Widder Salamon tanár Budapest.

Igaz köszönetünkre szolgáltak rá mindazok, kik könyvtárunkat könyvadományokkal gyarapították, de rászolgáltak azok is, kik áldozó készséggel módot adtak nekünk könyvek vásárlására, még pedig Aczél Géza 2,000.000, Dr. Aczél Tivadar 320.000, Ádám Sándor 200.000, Amerikai magyar jó barátok köre dr. Fischer Gyula főrabbi útján 2,000.000, Auerbach Károly 200.000, Bacher Ernő 1.000.000, Dr. Bein Kornél 1,000.000. Dr. Blau Lajos 50.000, Buchbinder Henrik 200.000, Dr. Csató Ignác 50.000, Fischer Géza 2,000.000, Dr. Fischl Ármin 100.000, Dr. Klein Miksa 25.000, Kollár Ferenc 300.000, Lévai Elek 500.000, Mérő Bernát 400.000, Munk Mór 200.000, Neumann Antal 200.000, Névtelenek adományai Blau igazgató útján 1,400.000, tizzasülyi Polnay Jenő 6,000.000, Steiner Jakab 100.000, Strausz Ernő 250.000, Trosztler Vilmos 200.000, Vágó Márton 200.000, Vermes Gyula 200.000, Weisz Andor 100.000, Zöldhelyi József 100.000 korona.

Fogadják könyvtárunk barátai, gazdagítói intézetünk meleg háláját.

A növendékek segélyezése.

A súlyos gazdasági helyzet ellenére a növendékek segélyezése körül nem voltak fennakadások, sőt a mult eszendőben a segélyezés keretei némileg ki is bővültek. Köszönhető ez elsősorban *Dr. Mezey Ferenc* vezérlebizottsági elnök ur körültekintő gondoskodásának, az intézet igazgatósága által kifejtett széleskörű segélyakciónak, de főleg intézetünk barátai kipróbált áldozatkészségének, kik nemes és nagylelkű adományaikkal lehetővé tették, hogy növendékeink a jövő zsidó nemzedékek szellemi vezetői, a legnagyobb nélkülözésektől mentesen készüljenek szent hivatásukra. A munkából volt növendékeink, a hitközségek rabbijai derekasan kivették részüket. Hálánk és köszönetünk száll mindazok felé, kik növendékeink segélyezésére siettek e nehéz időkben. A nemeslelkű adakozók neveit az adományozott összeg megjelölésével együtt a megfelelő kimutatásban közöljük, mégis külön ki kell emelnünk a következőket: A *pesti izr. hitközség, amely Dr. Lederer Sándor ur javaslatára* havi 2,500.000 koronát adott a növendékek ebédellátására, a *Pesti Chevra Kadisa Adler Gyula elnök ur javaslatára* 15,000.000 koronát folyósított a tanulók segélyezésére, az *Omike Mensája* 11 növendékünket díjmentesen látta el ebéddel, többinek féláron adott ebédet. *Tizzasülyi Polnay Jenő ur* önmagyméltósága 12,000.000 koronát adományozott intézetünk különböző céljaira. *Dr. Hevesi Ferenc* székesfehérvári főrabbi 6,500.000 koronát gyűjtött hivei között. *Báró dr. Kohner Adolf* vezérlebizottsági tag ur 6,000.000 koronát adományozott. *Acél Géza* kereskedő 5,000.000 koronát adományozott, ugyancsak

5—5 milliót adományoztak *Dr. Bein Kornél* igazgató ur és *Fischer Géza* vezérigazgató ur.

Itt említjük meg, hogy az Orsz. Izr. Ösztöndíjegyület hallgatóinknak hat 200.000 és három 100.000 koronás ösztöndíjat juttatott. *Dr. Weisz Mór* rabbi ur *Kőbányán*, működésének 25 éves jubileuma alkalmából 500.000 koronát adományozott ösztöndíj-képen *Dr. Blau Lajos* igazgató nevére.

Külön köszönetet mondunk *Zupfer Bernát*, urnak, ki az *Écz Chájim* számára tagok gyűjtésében sikeresen buzgolkodott és *Weisz Henrik* urnak, az V. ker. templomkörzet imaháza lelkes gondnokának, ki rendes heti adományokat juttatott az *Écz Chájim*-nak a buzgó hivek jóvoltából.

A növendékek a következő segélyben részesültek :

Minden növendék reggelit, ebédet kapott az *Omike* mensáján, január elsejétől vacsorasegélyben részesültek, minden hónapban 50.000, 100.000 és 150.000 koronás rendes segélyeket kapott minden tanulónk. Január 1-től kezdve havi 100.000 koronás lakássegélyt kaptak a rászorultak (összesen 24 tanuló). Tizennégyen természetbeni lakást élveztek az intézet földszinti 2 szobájában, az egykori mensahelyiségben. Szükség esetén rendkívüli segélyeket folyosítottunk gyógyszerre és egyéb célokra, a szükség-hez képest tankönyveket szereztünk be.

A segélyek szükséglete és fedezete a tanév folyamán így alakult :

Szükséglet :		Fedezet :	
1. Reggelire	45,179.950	Écz Cháim Egyletből	106,058.870
2. Ebédre	36,444.000	Szemináriumi és preparan-	
3. Vacsorára	13,016.000	diai segélyalapból	7,644.000
4. Lakássegélyre	12,100.000	Rabbiképző mensa alap-	
5. Rendes havi segélyekre	47,950.000	ból	16,816.000
6. Rendkívüli segélyekre	7,360.200	Freund József és neje	
7. Tankönyvekre	2,651.720	alapból	12,100.000
8. Jutalomdíjakra	1,075.000	Pesti izr. hitközségi ebéd-	
9. Kirándulási segélyre	1,842.000	hozzájárulás	25,000.000
Összesen :	167,618.870	Összesen :	167,618.870

H)

Écz Chájim.

Tisztikar : dr. *Blau Lajos* elnök, dr. *Mezey Ferenc* társelnök, dr. *Bánóczy József* alelnök, *Száva Ernő* pénztárnok, *Hausbrunner Vilmos* jegyző. A választmány tagjai : *Adler Gyula*, a pesti Chevra Kadisa elnöke, *Böhm Kálmán*, *Blücher József*, *Eisler Samu*, dr. *Farkas József*, *Fischer Géza*, *Grünfeld Miksa*, dr. *Kálmán Ödön*, dr. *Kecskeméti Adolf*, *Nagel Marcell*, dr. *Szwarcz Benjámín*, *Weisz Henrik*, dr. *Zahler Emil*, *Zupfer Bernát* és a tanári kar tagjai.

Gara Emil ur, az Écz Chájim pénztárosa 1924. évi október hó 2-án hosszas szenvedés után elhunyt. A nemes férfiú emlékének megörökítésére barátai 1,500.000 koronás alapítványt tettek az Écz Chájimnál az elhunyt nevére. A jeles férfiú emlékét mindenha kegyelettel fogjuk őrizni.

A tanári kar *Lazarus Adolf* emlékére 500.000 koronás alapítványt létesített az Écz Chájim egyesületnél.

Az 1925. évi június hó 17-én tartott választmányi, illetve közgyűlés *Száva Ernő* urat, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank cégvezetőjét, a Józsefvárosi fiók vezetőjét választotta meg pénztárnoknak.

A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet hallgatóit segélyező Ecz Chájim Egyesület 1924—25. évi bevételi és kiadási számlája.

Bevétel:

Készpénzkészlet a Keresk. Banknál 1924. jun. 15-én...	8,888.785
A Pesti izr. hitközség templomaiban befolyt adományok	6,500.000
Amerikai Magyar Jóbarátok Köre Groák Gyuláné urnő utján	2,000.000
A Pesti Chevra Kadisa szubvenciója	15,000.000
Az ebédmegváltási akcióból	42,616.500
A rabbiképző templomában felajánlott és egyéb adományok	56,366.800
Közvetlenül a pénztárhoz érkezett adományok	7,113.685
Kamatok	1,620.000
Összesen	140,105.770

Kiadás:

Rendes havi segélyekre	47,950.000
Reggelire	45,179.950
Rendkívüli segélyekre, gyógyszerre stb.	7,360.000
Tankönyvekre	2,651.720
Kirándulási segélyekre	1,842.000
Jutalomdíjakra	1,075.000
Bélyegekre, nyomtatványokra stb.	1,477.100
Egyenleg, mint pénztári maradvány	32,570.000
Összesen	140,105.770

Blücher József s. k.,
ellenőr.

Száva Ernő s. k.,
pénztárnok.

A különböző alapítványokat helyszüke miatt nem közölhetjük, csak az újabbakat említjük fel:

1. „A kassai izr. hitközség dr. *Hevesi Simon* alapítványa.“ Alapítványi összeg: 1,500.000 korona készpénzben. A kamatait ez idén adtuk ki első ízben.

2. „A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet hallgatóit segélyező Écz Chájim egylet *Gara Emil* alapítványa.“ Alapítványi

összeg: 1,500.000 korona készpénzben. Kamatai első ízben a jövő esztendőben kerülnek kiosztásra.

3. „A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet tanári karának Lazarus Adolf alapítványa.” Alapítványi összeg: 500.000 korona.

Kimutatás az Écz Chájim egyesület értékpapirjairól.

5000 K 4°/_o nosztrifikált váltásigolatlan földteherment. kötv.
25.000 K 4°/_o Pesti Magy. Kereskedelmi Bank záloglevél
(21.000 n. é. kisorsolva).

1600 K 4°/_o földhitelintézeti záloglevél.

10.600 K 4°/_o váltásigolatlan magyar korona járadék.

5300 K 6°/_o május-novemberi hadikölcsön.

4000 K 6°/_o május-novemberi zárt hadikölcsön.

3000 K 6°/_o február-augusztusi hadikölcsön.

15.000 K 5¹/₂^o/_o március-szeptemberi hadikölcsön.

2800 K 5¹/₂^o/_o június-decemberi hadikölcsön.

2 darab 4°/_o jelzálog sorsjegy, nyerő jegy.

2 darab Convertált magy. jelzálog hit. bk. sorsjegy.

Az Écz Chájim részére az 1924/25. tanévben a következő adományok folytak be.

Aczél Géza	2,000.000,	Buchbinder Márk	500.000	Fleissig Sándor	500.000
Dr. Aczél Tivadar	400.000	Dr. Csató Ignác	100.000	Dr. Fleischmann	László
Ádám Sándor	500.000	Deutsch István	Köbánya		100.000
Adler Lipót	80 000		200.000	Dr. Flesch Ármin	főrabbi
Ágoston	200.000	Dick Lipót	640.000	Mohács	500.000
Amerikai magyar jóbarátok köre	2,000.000	Dick Manó	300.000	Friedmann Adolf	50.000
Auerbach Károly	200.000	Edelmann Jakab	25.000	Dr. Friedmann Dénes	gyűjtése
Bacher Ernő	1,500.000	Dr. Edelstein Bertalan	főrabbi		400.000
Bálint	50.000		500.000	Fränkl Izidor	50.000
Dr. Bande Zoltán	főrabbi	„Egyenlőség utján“	775.000	Fuchs Hugóné	Luxemburg
Kispest	510.000	Dr. Eisler Mátyás	főrabbi		350.000
Dr. Bein Kornél	3,000.000	Kolozsvár	500.000	ifj. Fürst Gyula	Pécs
Benedek Vilmos	1,000.000	Éles Jenőné	Fischer főrabbi utján		500.000
Benosofsky Henrik	gyűjtése		50 000	Gál Antal	100.000
	1,000.000	Dr. Ellenbogen Ignác	főrabbi Sümeg	özv. Gara Emilné	a Pester
Bettelheim Mór	100.000		500.000	Llyod utján	1,500.000
Berczeller Benő	150.000	Dr. Enten Manó	főrabbi Kassa	Gáspár Bernát	50.000
Berényi Katica	Szeged		2,077.900	Dr. Gerson József	főrabbi
	1,000.000	Faludi Gábor	50.000	Szabadka	530.000
Dr. Bernstein Béla	főrabbi	Faragó Géza	25.000	Glücklich Emil	100.000
Nyiregyháza	1,000.0000	Dr. Farkas József	rabbi	Grósz Antal	100.000
Blatt Henrik	35.000		1,000.000	ifj. Grósz Károly	500.000
Dr. Blau Lajos	igazgató	Fischer és Pressburger cég		Grünbaum Adolf	25.000
	225.000		180.000	Dr. Grünhut Ármin	200.000
Blum Ödön	1,000.000	Dr. Fischer Arnold	20.000	Grünwald Samu	10.000
Dr. Borsodi József	főrabbi	Fischer Géza	vezérigazgató	Goldzieher Géza	50 000
Kecskemét	1,250.000		2,000.000	Dr. Goldberger Izidor	főrabbi
Brachfeld Oszkár	100.000	Dr. Fischl Ármin	150.000	Tata	500.000,
Buchbinder Henrik	300.000	Fischmann N.	250.000	Gömöri Elek	150.000
		Fellner Leó	50.000	Guttman Jakab	500

Guttman Miksa	250 000	Dr. Kriszhaber Béla	500.000	Reisz Dávid	100.000
Dr. Guttman Simon fő- rabbi Abony	590 000	Krausz testvérek	50.000	Reisz Miklós	100.000
Dr. Haas Simon Szucsány	425.000	Krausz Ferenc	50.000	Reisz Simon	50.000
Dr. Hajdu Marcell	50.000	Dr. Krausz Ignác főrabbi Körmend	500.000	Dr. Rendes Dezső Aszód	300.000
Halász Kálmán	500.000	Dr. Kun Lajos főrabbi Jászberény	1,000 000	Dr. Reschofsky Artur fő- rabbi Nagyatád	1,000 000
Hausbrunner Vilmos tanár	50.000	Kun Lajos	50.000	Dr. Réz Béla	500.000
Héber Sándor	50.000	Kunstädter Marcell	200.000	Róth Ernő	700.000
Hein Elek	25.000,	Kunstädter Vilmos	200.000	Rothauser Sándor	100.000
Dr. Heller Bernát gyűjtése	1,050.000	Kurz Ferenc	500.000	Rothauser Kálmán	100.000
Dr. Hevesi Ferenc	6,350.000	Kurtag Lajos	1,000.000	Rothauser Elemér	100.000
Hevesi Samu	50.000	Lederer Adolf	200.000	Dr. Schlesinger Sámuel fő- rabbi Debrecen	1,000.000
Hirsch, Hirscherl és Kauf- mann cég	240.000	Lévai Elek	500.000	Dr. Schwarcz Benjámín	1,200.000
Hochmann Károly	100.000	Lipótvárosi templomkörzet	2,729.700	Dr. Ság Sándor	30.000
Dr. Hoffer Armin főrabbi Veszprém	1,500.000	Löwenstein Herman Lu- xemburg	361.000	Semmler Vilmos	10.000
Herceg Albert	50.000	Dr. Lövi Ferenc főrabbi Marosvásárhely	539.200	Dr. Silberfeld Jakab fő- rabbi Bcsaba	1,000 000
Dr. Horovitz József főrabbi Szombathely	1,000.000	Marcali izr. nőegyl.	250.000	Singer Simon	100.000
Izr. Nőegylet Szekszárd	500.000	Marmorstein S.	50.000	Dr. Spiegel Ármin főrabbi Esztergom	1,000.000
Janovitz Ernő	15.000	Meitner Dezső	50.000	Sövény Vilmos földbirtokos	1,000.000
Dr. József Móric	100.000	Mérei Dezső	250.000	Steiner Jakab	200.000
Józsefv. kaszinó	1,000 000	Mérő Bernát	300.000	Dr. Steiner Vilmos Nagy- kikinda	1,864,000
Józsefvárosi kör	300 000	Munk Mór	300.000	Strausz Ernő	300.000
Dr. Junger Mózes főrabbi Zalaegerszeg	500.000	Nádor Géza	20.000	Szabó Rezső	1000.000
Dr. Kálmán Ödön főrabbi gyűjtése	1,000.000	Nagykanizsai izr. hitk.	160.000	Szidon Gábor	200.000
Kaufmann Mór	300.000	Nagykanizsai izr. nőegylet	650.000	Tapolcai izr. hitközség templ. ad.	325.000
Dr. Kecskeméti Adolf gyűj- tése	3,620.000	Neumann Antal	200.000	Tatatóvárosi izr. nőegylet	400.000
Dr. Kecskeméti Ármin fő- rabbi Makó	100.000	Névtelenek adományai	906.000	Tehel Jenő	200 000
Kecskeméti izrael. ifjuság	500.000	Dr. Niedermann Mór fő- rabbi Nagybecskerek	2,307.200	Török Vilmos	100.000
Dr. Kecskeméti Lipót fő- rabbi Nagyv.	1,125.000	Pártos Zsigmond	700.000	Trostler Vilmos	250.000
Kelemen Oszkár	100.000	Pécsi Izr. hitk.	1,400.000	baranyavári báró Ullmann Adolf	3,000.000
Dr. Kiss Henrik főrabbi Ujvidék	2,400.000	Dr. Péner Miklós főrabbi Baja	1,000.000	Urbán S. L.	100.000
Dr. Klein Miksa tanár	500.000	Pester Lloyd utján	50.000	Vágó Márton	200.000
Dr. Klein Henrik	100.000	Pesti chevra kadisa sub- ventioja	15,000.000	Dr. Vágvolgyi Lajos főrabbi Arad	2,748 000
Klein Samu	50.000	Pesti izr. hitk. templo- maiban befolyt	6,500.000	Vajda Henrik	350.000
Klein Sándor Keszthely	1,000.000	Dr. Pfeiffer Izsák főrabbi Monor	500.000	Vajda Károly	100.000
Kohlbach Simon alezredes	50.000	Pogány Nándor	200.000	Vajda, Spiró és Forgács cég	150.000
Kohn Hugó	50.000	Politzer Miksa	100 000	Vámos Henrik	25.000,
báró dr. Kohner Adolf	6,000.000	tizzasülyi Polnay Jenő	3,000.000	Vermes Gyula	400.000
Kohn Vilmos	250.000	Dr. Preisz Károly	130.000	Vermes Oszkár	310.000
Kollár Ferenc	500.000	Princz József Szatmár	1,000.000	Wagner Antal	100 000
Kovács Andor	5000	Propper Jenő Tolcsva	500 000	Walenstein Zoltán főrabbi Pécs	1,000.000
		Radó Artur	200.000	Weisz Andor	200.000
		Radó István	100.000	Weisz és Szőke cég	86.000
				Weisz Lajos főrabbi Mór	500 000

Weisz Jenő	10.000	Dr. Weiszberg Miksa	300.000	Wiener János	50.000
Dr. Weisz Miksa gyors- segélyre	1,000.000	Dr. Weizkopf Artur fő- rabbi Rózsehegy	401.600	Zalaegerszegi chevra ka- disa	500.000
Dr. Weisz Mór rabbi Kő- bánya	600.000	Dr. Winkler Ernő Nagy- kanizsa	50.000	Zöldhelyi József	200.000
Weisz Péter	200.000			sióagárdi Zöld Márton	200.000